

ПЯЩАК

Выданьне беларускага культурна-
асьветніцкага цэнтру
Кліўленд
ЗША

№3 (33), 1994

Старшыні Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне»
Зянону Пазьняку споўнілася

50 год!

Часопіс «Полацак» шчыра віншуе юбіляра з днём народзіўнаў і зычыць
багата сіл, здароўя і вытрымкі для далейшай барацьбы
за адраджэньне Беларусі.

Здымак зроблены пад час сустрэчы Прэзыдэнта Злучаных Штатаў Амэрыкі Біла
Клінтана і Зянона Пазьняка у Курапатах, 15 студзеня 1994 г.

Polatsak

Editorial board: Svetlana Belaia (Editor-in-Chief),
Michael Bielumuk (Secretary), Members -- Yanka Chanenka, Olga
Dubanevich (McDermott), Jan Solowianiuk

Рэдакцыйная калегія: Сьвятлана Белая (Галоўны рэдактар),
Міхась Бесямук (сакратар), сябры — Янка Ханенка, Вольга
Дубаневіч (МакДэрмат), Янка Салавянюк.

Ганаровыя сябры рэдкалегіі:
Рыгор Барадулін, Анатоль Белы, Васіль Быкаў,
Георгій Штыхаў, Язэп Юхо.

Прозьвішчы падпішчыкаў і ахвярадаўцаў рэдакцыя
будзе публікаваць у часопісе.

All correspondence should be addressed to:
S.Belaia or M.Bielamuk,
10915 Lake Rd., Cleveland, Oh. 44102, USA.
Tel. & Fax. (216) 651-3451

Зьмест

Віншаваньне часопіса «Полацак» з Вялікаднём. 3

Зьрцало Життя

Васіль Супрун. Гістарычны арэол Жыровіцкай сьвятыні. 4

Наша гісторыя

Леў Мірачыцкі. Абарона Айчыны. Да 200-х угодкаў Вывольнага паўстання
Тадэвуша Касьцюшкі. 12

Міхась Белямук. Тапаграфія знаходак манэт і аздобаў. Гомельская вобласць. . . . 16

З архіваў КДБ

Уладзімір Міхнюк. Якаў Паўлаў. Як вынішчалі генафонд беларускай нацыі. 23
Паказаньні арыштаў А. Смоліча. 28

Роднае слова

Міхась Каваль. Із агню ды ў полымя. 34
Ванкарэм Нікіфаровіч Жывы подых гісторыі. 37
Аўген Гучок. Сэрцам і думкай. 40

Памяць зямлі

Анеля Катковіч. Мае ўспаміны. 41
Сьвятлана Белая. Віленскія беларусы расказваюць. 45
Людвіка Бяленіс. Ірэна Пануцэвіч. Віленская Беларуска Гімназія. 47
Успаміны Яўгена Ціхановіча. 50

Згукі з Бацькаўшчыны

Сьвятлана Менская. Памяці Галубка. 54

Пачынальнікі

Храналёгія культурна-асьветніцкага жыцця клюбу «Спадчына». 57

З жыцця эміграцыі. 63

Андрэй Карпук. Распрацоўка макету рубрыкаў і заставак.
На першай бачынцы вокладкі: **Франціск Скарына**. Тытульны ліст кнігі «Прэмудрасьць Божая»
На чацьвёртай бачынцы вокладкі: **Франціск Скарына**. Гравюра «Сьвятой Троіцы» кнігі «Быццё»
На развароце: Група партрэт «Дзяржаўнай Беларускай трупы пад загадам «Галубка». Фота рабілася, мабыць, у 1927 г. а роўна праз 10 гадоў у 1937 г. увесь тэатр быў разагнаны, як «гняздо нацыяналістаў». На фотаздымку Ул. Галубок сядзіць у цэнтры, у белай кашулі (касаваротцы). Другая зьлева ад Галубка — ягоная жонка Ядзьвіга. У нізе сядзіць тры дачкі Галубка: Багуслава, Вільгельміна й Эмілія.

Хрыстос Уваскрос!

Рэдакцыя часопіса «Полацак» віншуе ўсіх сваіх чытачоў з Вялікаднём!
З нагоды гэтага вялікага сьвята зычым Вам радасьці.
Прыміце нашыя найлепшыя пажаданьні Вам і Вашым блізкім.
Хрыстос Уваскрос!

ЗЪРАДЛО ЖИТІА

Гістарычны арэол Жыровіцкай сьвятыні

Васіль Супрун

З даўніх часоў беларусы мелі свае сьвятыя мясціны, прытулкі веры, куды сыцякаўся абдзелены доляй люд, шукаючы душэўнай літасьці і радасьці. Адным з найбольш славутых куткоў у Беларусі былі Жыровічы (Жырава) з вядомым манастыром і «цудатворным абразом Маці Божай Жыровіцкай».

Даўняя легенда сьцярджае, што абразок гэты прыблізна ў 1470 г. быў знойдзены паствушчамі на лясной грушы. Зьдзіўленьня і напалоханьня яго праменным зьзяньнем, дзеці паведамілі аб усім мясцоваму памешчыку, які на тым сьвятым месцы збудаваў невялікую драўляную цэркаўку і зьмясьціў у ёй яўлены абразок. Калі-ж з часам цэркаўка згарэла, а дзіўны абразок аб'явіўся на вялікім камені побач з суседняй крыніцай, новая царква была пабудавана над каменем там, дзе цяпер узвышаецца Яўленская царква, вымураваная ў 1672 г.

Усе згаданыя падзеі зьвязваюцца з імём мясцовага памешчыка Солтана Аляксандравіча. Ён і лічыцца заснавальнікам існуючай да нашых дзён праваслаўнай Жыровіцкай сьвятыні, якая ў мінулым, ды і сёньня прыцягвае велізарныя масы вернікаў. Широка вядомай была яна ня толькі ў Літве (Беларусі), але і ў Польшчы, на Украіне. На сьвяточных службах у Жыровічах бывалі многія знакамітыя вяльможы былой Рэчы Паспалітай і, нават, каралі. Так, напрыклад, у 1644 годзе тут на багамольлі прысутнічаў кароль Уладзіслаў ІУ з жонкай, у 1651 г. — кароль

Ян Казімір, у 1684 г. — Ян ІІІ Сабескі з каралявічам Якубам, у 1744 г. — Аўгуст ІІІ, у 1784 г. — Станіслаў Аўгуст Панятоўскі. Амаль усе з магнатаў і манархаў, якія наведаль сьвятыню, ахвяроўвалі на яе нямальныя сродкі ці надзялялі прывілеямі. Найбольшай вядомасьці дасягнулі Жыровіцы ў ХУІІ — ХУІІІ стст.

Але давайце паспрабуем паглыбей заглянуць у мінулае гэтага цікавейшага рэлігійнага цэнтру краю, каб хоць крыху наблізіцца да сваёй духоўнай спадчыны.

Сучасная вёска Жыровічы з комплексам старых камяніц-помнікаў разьмешчана за 10 км на поўдзень ад г. Слоніма, пры так званым Быценьскім тракце, на невысокіх пагорках, прымыкаючых да шырокага поплаву левабярэжжа ракі Шчары. З поўдня, захаду і поўначы вёску акружаюць пясчаныя ўзвышшы, паросшыя лесам. Нямала тут цудоўных чысьціоткіх крыніц, зь якіх бярэ пачатак прыток Шчары Іарданка.

Археалягічныя абследваньні ваколіц, праведзеныя аўтарам, сьведчаць аб тым, што ў раньні фэўдальны пэрыяд у межах тэрыторыі манастыра, дзе цяпер узьведзена Крыжаўзьвіжанская царква, было ўмацаванае гарадзішча з ровам і валам.

Письмовыя крыніцы паведамляюць, што дзесьці ў палове ХУ ст. ваколіцы Жыровіч належалі нейкім Гайцэвічам. А пасля сьмерці апошняга спадчыньніка, адыйшлі на ўласнасьць вялікага князя, які сваёй граматай ад 20 сакавіка 1493 года падараваў

памесьце ў спадчыннае валоданьне вядомаму тады рэлігійнаму і дзяржаўнаму дзеячу Солтану, месцам жыхарства якога ў асноўным сталі Жыровічы і Вільня. Валодаў-жа Солтан Аляксандравіч і дваром Вербскім, Шэшкінскім, мястэчкам Волчынам, Нясьвіжскім дваром, фальвакамі Руднікі і Юрцаў. З чаго відаць, што гэта асоба гістарычна вядомая валодава вялікімі зямельнымі надзелямі. Паведамляецца, што згодна з воляй караля і вялікага князя літоўскага Казіміра, у 1468 г. Солтан наведваў Італію і Рым, у 1469 г. — Англію, затым аб'ехаў усю Эўропу, паломнічаў у Іерусалім меў тытулы: Рыцара труны Божай, носьбіта Залатога стрыха. Ён быў падскарбіям каралёўскім, маршалкам Вялікага княства літоўскага, займаў пасады намесьніка слонімскага (верагодна з 1483 г.), наваградскага (з 1486 г.), бельскага (з 1494 г.). Памёр Солтан Аляксандравіч недзе ў другой палове 1494 г. Намесьнікам слоніўскім у гэты час ужо быў яго блізкі родзіч Літаўр Храбтовіч, які зьяўляўся і апякуном малалетняга сына Солтана — Аляксандра Солтанавіча.

З 1495 г. Жыровічы і маёнтак, у які ўваходзілі вёскі Вержбалаты, Літва Заверша, Станева, Русакова, Залесьсе, Акінін і Сколдычым, належалі Аляксандру Солтанавічу, з 1516 г. — «гаспадарскаму маршалку». Памёр ён у 1555 г.

З 1555 г. Жыровічы зьяўляліся ўласнасьцю яго сына Івана Аляксандравіча Солтана, які побач зь існаваўшай царквой распачаў будаўніцтва вялікага мураванага храма. Аднак будынак гэты ім не быў закончаны нібы з-за прыняцьця гаспадаром пратэстанцтва. З гэтага часу былое імя Солтана стала прозьвішчам роду Солтанаў.

У «Актах Віленскай Археаграфічнай камісіі» (т. XXII, с. 178) ёсьць весткі, што ў «року сем 1565-м, месеца сентебра осмого

дня, в суботу... на день наражэньня Панны Маріі» у Жыровічах быў кірмаш. Гэта дае падставы меркаваць, што ў дадзеным паселішчы існавала менавіта Багародзіцкая царква, інакш кірмашы не прысьвячаліся-б гэтаму сьвяту. І зразумела — царква ўвесь час зьвязвалася зь зьяўленьнем абразом Маці Божай Жыровіцкай.

Пасьля сьмерці Івана Аляксандравіча Солтана ўся маёмасьць была разьдзелена паміж чатырма яго сынамі: Давыдам, Яраславам, Іванам і Аляксандрам. Жыровіцкі маёнтак быў падзелены паміж Давыдам і Яраславам. У 1587 г. Яраслаў прадаў сваю частку Жыровіч з «палавіцаю» манастыра царквы Жыровіцкае брату Івану за 5 тысяч коп. грошай літоўскіх. Сюды ўвайшлі і вёскі Літва, Залесьсе, Заверша, Русакова, Сьценявічы. У 1603 г. новы гаспадар здаў Жыровіцкі маёнтак на чатыры гады ў арэнду яўрэю Іцаку Міхелевічу з горада Хомска. Гэта быў вельмі складаны і цяжкі перыяд гісторыі сьвятой мясціны і манастыра. Многія манахі адмовіліся падапрадкоўвацца часовым арандатарам і пакінулі манастыр. Арандаваньня вёскі з дазволу Міхелевіча проста навадняліся яўрэямі, прыбываючымі з розных куткоў краю. Яны скуплялі ў насельніцтва курэй, мёд, жывёлу й іншую сельскагаспадарчую прадукцыю, адкрывалі карчмы, крамы, бравары, спойваючы і ашукваючы мясцовае сялянства. Верагодна імі была занесена і распсюджана страшная моравая хвароба, якая вынішчыла амаль палову насельніцтва, прынесла гаспадарцы вялікія страты. Разазлаваны Іван Іванавіч Солтан 6 студзеня 1605 г. забіў арандатара Іцака і пакалечыў некалькі яго родзічаў. Слоніўскі суд сваім рашэньнем пазбавіў яго право ў на Жыровіцкі маёнтак, які, згодна з судовай пастановай, перадаваўся ў карыстаньне жонцы забітага

арандатара—Эсцеры.

У 1606 г. мсьціслаўскі каштэлян Іван Мялешка адкупіў у яўрэйкі Эсцеры Міхелем Жыровіцкі маёнтак з усёй маёмасьцю і насельніцтвам, таксама манастыр з царквою, даходам ад яе і манастырскім фальваркам. Будучы ўжо прыхільнікам вуніі, ён угаваў мясцовага сьвятара Рыгора Сулу падпісаць 25 ліпеня 1609 г. забавязаньне падпарадкавацца вуніяцкаму мітрапаліту Пацею. З гэтага часу Жыровіцкі праваслаўны манастыр быў далучаны да царкоўнай вуніі, заключанай у Бярэсці ў 1596 г.

Першымі вуніяцкімі настояцелямі ў Жыровіцкім манастры былі: Ізафат Кунцэвіч з 1613 да 1614 г. затым ён быў пераведзены ў Вільню і Полацак (забіты ў Віцебску ў 1623). Яго замяшчаў да 1623 г. ігумен Феакіст, а з 1623 г. настояцелем стаў ігумен Ян Дубовіч. Жыровічы ў гэты час ужо былі прыгожым і вядомым у навакольні мястэчкам, дзе, акрамя цэркваў і манастырскіх будынкаў высіліся шыкоўныя мураваныя дворныя збудаваньні, крамы, карчма. Два разы на год тут праходзілі ажыўленыя кірмашы. Праз мястэчка праходзіў важны гандлёвы шлях з Слоніма ў Быцень, Пінск, які зьяўляўся часткай інтэнсыўнай транспартнай артэрыі, што злучала Прыбалтыку з гандлёвым Поўднем.

У 1613 г. Іван Мялешка, падпісанай ім граматай, дадзенай вуніяцкаму мітрапаліту Руцкаму і настояцелю Жыровіцкага манастыра Ізафату Кунцэвічу, навечна ахвяраваў манастыр з цэрквамі і маёнткам вуніяцкаму ордэну Базыльянаў. Такім чынам, манастыр стаў поўнасьцю незалежным ад памешчыкаў. Прыблізна ў 1616 г. было закончана будаўніцтва галоўнага храма—Успенскага сабора, распачатае яшчэ Іванам Солтанам. Праўда памеры, планіроўка і афармленьне збудаваньня былі часткова

зьменены. Перад сьмерцю (у 1622 г.) Іван Мялешка падараваў манастыру і мястэчка Жыровіцы з навакольнымі землямі, лясным масівам Вікня, вёскай Агароднікі (цяпер Стайкі) і часткай сваіх дворных будынкаў.

Недзе раней была вымуравана аднавежавая царква зь вінтавой лесьвіцай на званіцу, якая разьмяшчалася побач з сучаснай Яўленскай царквой. Верагодна гэта і быў згадваемы ўжо Багародзіцкі храм, сьцены і часткова вежа якога захаваліся да нашых дзён (ва ўсходняй частцы будынку былога жылога манастрыскага корпусу). Дарэчы, у другім канцы гэтага -ж корпусу захаваліся цагляныя сьцены недабудаванага і разбуранага казакамі (1655) каталіцкага касьцёла.

Немалы ўдзел у манастырскім будаўніцтве і папулярызаваньні славы сьвятыні спрычыніўся слонімска стараста (з 1586 да 1633 гадоў) канцлер Вялікага княства Літоўскага Леў Сапега. Толькі адным уласнаручным запісам у напастольным саборным Евангельлі (так званым Жыровіцкім або Сапеганскім), зробленым 22 жніўня 1616 г. (пры высьвечваньні сабора), ён ахвяраваў манастыру вялікую частку свайго Шылвіцкага маёнтка на левым баку ракі Шчары, карчму з прылягаючымі землямі, багатую царкоўную рызу, поручы, епатрахіль, архірэйскую мітру і посах, сярэбраную чашу і дыскас. Падобныя ахвяраваньні былі не апошнімі. Апякунства Льва Сапегі спрыяла росквіту асьветніцкіх і культурных традыцыяў сьвятыні. Пры манастры існавала вялікая на тыя часы бібліятэка, а таксама архіў. Вёўся летапіс манастыра, перапісваліся рэдкія кнігі, працавала манастырская школа.

Папа Інакенцій X у 1647 г. ў Рыме даў індальгенцыю, у якой гаварылася аб ачышчэньні душы памёрлых ад грахоў і пазбаўленьні ад пакут памянутых імён у Жы-

ровіцкім манастры ў адведзеныя дні. Дзесьці з гэтага часу каля сьцен манастыра і ў падзямельлі сабора пачалі хаваць самых вяльможных і багатых паноў Вялікага княства Літоўскага, пры гэтым не без адпаведных прыжыццёвых ахвяраваньняў.

Ужо ў 1644 г. пасьля візіты ў Жыровічы караля Уладзіслава ІУ, мястэчку было дадзена права называцца горадам. А пасьля візіту караля Яна Казіміра, у 1652 г., яму было дадзена так званае магдэбургскае права—самакіраваньне.

У час свайго росквіту сьвятыня таксама зазнала страшэньны спусташэньні. У 1655 г. казацкія атрады Багдана Хмяльніцкага, якія дзейнічалі супольна з расейскай арміяй супраць Рэчы Паспалітай, захапіўшы Слонішчыну, ушчэнт абрабавалі манастыр і перабілі многіх яе служыцеляў. Моцна пацярпела і само мястэчка-горад, асабліва багацейшыя двары. Немалыя страты былі прычынены культурнай спадчыне краю. Зруйнаваным і спустошаным пакідалі край расейскія палкі. Каб падняць з руін манастыр, сойм Рэчы Паспалітай у 1661 г. зьняў з Жыровіч назаўсёды вайсковыя абавязкі, а падаткі зьняў на чатыры гады. Паралельна з аднаўленьнем старых манастырскіх камяніц, вялося і новае будаўніцтва. Ужо ў 1672 г. была ўзьведзена мураваная Яўленская царква, манастыр зноў пачаў дзейнічаць.

У сваіх дасьледаваньнях М. Чыстовіч паведамляе, што ўжо недзе ў другой палове ХVIII стст. у Жыровіцах існавала манастырская друкарня. З 1701 г. пры манастры пачала працаваць так званая філязофская школа на 300 навучэнцаў. Паступова аднаўлялася і былая слава сьвятыні, яе «зьяўленай Жыровіцкай іконы».

Новым страшным няшчасьцем для Жыровіч і навакольна быў мор 1710 г., які вынішчыў значную частку насельніцтва мяс-

тэчка. Паведамлялася, што са служыцеляў культу тут у жывых застаўся толькі іерэманых Мікалай Акулевіч, які адзін пахаваў каля 600 памерлых. Але жыцьцё не спынялася. Сьвятыня-ж у цяжкія хвіліны становілася прытулкам надзей. Новай шырокай папулярнасьці манастыра і мястэчка спрыяла гучная і велічная цырымонія каранацыі дзьвюма залатымі каронамі сьвятой Жыровіцкай іконы. У 1726 г. пастановай папскай капітулы было вырашана «узлажыць на голаў Богадзіцці Ісуса і Багародзіцы Дзевы ў г. Жыровіцах у храме айцоў ордэна св. Васіля, Кіеўскай дыяцэзіі, залатыя кароны».

Каранацыя адбылася 19 верасьня 1730 г. Да сьвяткаваньня рыхтаваліся загадзя, урачыстасьці шырока рэкламаваліся. У падрыхтоўцы прымалі ўдзел ня толькі рэлігійныя ўлады, але і сьвецкія саноўнікі. З гэтай нагоды ў межах мястэчка, пры падыходах да сабора з боку Слоніма было збудавана сем велічных трыумфальных брамаў амаль праз сто метраў адна ад адной. Першая брама збудавана на сродкі базыльянскага ордэна і Слонімскага павету, другая—на сродкі каранатара іконы Жыровіцкай (ад імя папы рымскага Бенедыкта XIII каранавану ікону вуніяцкі мітрапаліт Афанасій Шэптыцкі зь япіскапамі: уладзімірскім Гадэбскім і пінскім Булгаком), трэцяя—на сродкі сьвяцейшага роду Пацеяў, чацьвёртая—дома Радзівілаў, пятая—дома Вішнявецкіх, шостая—Сапегаў і сёмая—на сродкі вялікага канцлера літоўскага Міхала Карыбут-Вішнявецкага. Самай велічнай была радзівілаўская брама. Яна мела два ярусы з хорамі для аркестры з васьмю аркамі.

Пры падрыхтоўцы да ўрачыстасьцей асабліва ўвага ўдзялялася ўпрыгажэньню сабора. Нанова былі распісаны сьцены і столі, абноўлены абсталяваньне і царкоўная мэбля, аздоблены абразы, уваходы і

фасады. Падзея сыягнула на ўрачыстасці многія тысячы людзей, нават рознага веравызнання, кажуць, што прычашчалася каля 140 тысяч вернікаў. Загадзя ў мястэчка прыбыла пяхота, грэнадзёры і коньніца вялікага канцлера і гетмана літоўскага Міхала Карыбут-Вішнявецкага. Сам працэс карнацыі быў надзвычай трыумфальны і незвычайны. Цырымонія працягвалася некалькі дзён і суправаджалася службамі ва ўсіх цэрквах. Усе гэтыя падзеі на нова, яшчэ большай чым раней, гучнасцю неслі ў Беларусь і за яе межы вядомасць і славу аб Жыровічах і сьвятой іконе, штогод прыцягваючы новыя тысячы вернікаў. Манастыр багацеў, разрастаўся, сканцэнтраваны вакол сябе найбольш вядомыя рэлігійныя і сьвецкія таленты. Тут працавала агульнадукацыйная школа тыпу гімназіі, стваралася багацейшая бібліятэка, працавалі свае рознага тыпу майстэрні.

Вялікі прыток сродкаў даваў магчымасць весці і шырокія будаўнічыя работы. Недзе ў першай палове XVIII ст. збудаваны двухпавярховы мураваны жылы корпус, які ўключыў у сябе сцены разбуранай казакі і рускімі войскамі Багародзіцкай царквы, а ў другім канцы—рэшткі так і не дабудаванага каталіцкага касцёла. У гэтым стагоддзі ўзьведзены і велізарныя трохпавярховыя мураваны будынкі па другі бок сабора, дзе размясціліся службовыя, школьныя, жылыя паверхі й іншыя службы. Пазьней тут размяшчалася ўпраўленьне япіскапа і духоўная сэмінарыя.

Пасьля трэцяга разьдзелу Рэчы Паспалітай (1795) Слонімшчына была далучана да Расейскай імперыі, Жыровіцкі базільянскі манастыр страціў былое значэньне. Хоць яшчэ пэўны час заставаўся важным асяродкам рэлігійнай культуры і вуніятства. У 1810 г. сюды перанеслі ўпраўленьне бе-

расьцейскага япіскапа і Успенскі сабор стаў кафедральным.

У 1828 г. у Жыровічах пры манастыры адкрылася праваслаўная (вуніцкая) духоўная сэмінарыя, якая па задуме мітрапаліта Іосіфа Сямашкі павінна была падрыхтаваць сьвятароў для ліквідацыі вуніі.

У 1828 г. вуніцкі манастыр быў пераведзены з Жыровіч у Быцень. 14 ліпеня 1839 г. па ініцыятыве мітрапаліта Іосіфа Сямашкі і групы сьвятароў-вуніятаў у Жыровічах быў падпісаны акт аб ліквідацыі вуніі і перадачы вуніцкай царквы ў падпарадкаваньне маскоўскай патрыярхіі.

Вуніцкая літаратура, абразы, дакументы і г.д. былі спалены на пляцы перад Успенскім саборам. А ў 1845 г. япіскапская кафедра і духоўная сэмінарыя з Жыровіч пераведзены ў Вільню.

Славу гістарычны арэол Жыровіцкай сьвятыні паступова зьнішчаўся і згасаў. Храмы пераходзілі на становішча звычайных прыхадзкіх цэркваў з мізэрнымі даходамі і ахвяраваньнямі, што пазбаўляла магчымасці весці рамонт распчатых рэканструкцыяў будынкаў. Для Расейскай імперыі край гэты зьяўляўся бунтарнай калоніяй і ўдушэньне памяці аб былым стала галоўнай задачай улад палітычных і духоўных. Нягледзячы на ўсё, Жыровічы па старой памяці заставаліся ў вачах вернікаў сьвятымі мясцінамі і прыцягвалі тысячы паломнікаў, асабліва ў вялікія рэлігійныя сьвяты і ў дзень 20 травеня—дзень Жыровіцкай іконы Маці Божай

У першую сусьветную вайну амаль усё, што заставалася яшчэ ў сьвятыні, было вывезена ў Маскву, у склепы сабора Васіля Блажэннага. У 1920 г. па настойлівых патрабаваньнях вернікаў і духавенства ікона была вернута ў Жыровічы, а ўсё астатняе разам з архівам і бібліятэкай да 30 тысяч

царкоўных і манастырскіх кніг страчана назаўсёды. У час нямецкай акупацыі (1915 г.) у апустэлых манастырскіх будынках пэўны час размяшчаліся нямецкія вайсковыя казармы і стайні, сад спілоўваўся на дровы. Пасля вайны, калі Слонімшчына апынулася ў складзе Польшчы, сіламі і на сродкі прыхаджан жыровіцкія цэрквы былі адноўлены й адрамантаваны, паступова набыта маёмасьць. Жыцьцё праваслаўнага рэлігійнага асяродка працягвала існаваць.

Польскімі ўладамі значная частка былых манастырскіх будынкаў была канфіскавана, у прыватнасьці ў 3-х павярховых карпусах колішняй духоўнай сэмінарыі размясцілі польскую сельскагаспадарчую і лясную школу, якой прыдаваліся й іншыя збудаваньні. Крыжаўзьвіжанская царква-кальварыя была захоплена каталікамі. Вялася барацьба за цудатворную ікону й іншыя будынкі Жыровіцкай сьвятыні.

Пасьля далучэньня Заходняй Беларусі да СССР сытуацыя ў краі рэзка зьмянілася. Прасьеды сьвятароў, рэпрэсыі, атэістычны разгул быў паўсюды. Жыровічы аднак працягвалі слыжыць сымбалам праваслаўнай веры. Нават у час II сусьветнай вайны Жыровічы прыцягвалі вернікаў і неслі надзею на лепшае. Хоць у мястэчку і размяшчаўся акупацыйны апорны пункт, стаялі падразьдзяленьні кабардзінскай коньніцы, але праваслаўную сьвятыню ніхто не чапаў.

З 1945 г. пры Жыровіцкім манастыры былі арганізаваны багаслоўскія курсы, на базе якіх у 1947 г. ўтворана духоўная сэмінарыя (названая Менскай). Кіраўніцтва сэмінарыяй і манастыром ажыццяўляў архімандрыт Мітрафан (Гутоўскі), якога ў 1953 г. зьмяніў архімандрыт Лявоньцій (Бондар) і пратаярэі Іван Сокаль. У 1956 г. намесьнікам манастыра і рэктарам сэмінарыі быў назначаны архімандрыт Антоній (Мель-

нікаў), які прабыў на гэтым пасту да закрыцьця духоўнае сэмінарыі ў 1963 г.

У 1989 г. пры Жыровіцкім Сьвята-Успенскім манастыры зноў пачала працаваць Менская духоўная сэмінарыя, рэктарам якой зьяўляецца япіскап Наваградзкі Канстантын. Сэмінарыі вернута частка канфіскаваных калісьці будынкаў, хоць у канцы 50-х гадоў на тэрыторыі манастыра быў узьведзены новы корпус сэмінарыі.

Жыровіцкая сьвятыня з комплексам храмавых і манастырскіх пабудоваў, якія захаваліся да нашых дзён, цікава ня толькі як унікальны рэлігійны асяродак, але й як помнік архітэктуры і гісторыі, як сымбал складанага і нялёгкага лёсу беларусаў. Гэта цудоўны вастравок нашай яшчэ не раскрытай да канца духоўнай спадчыны.

Успенскі сабор збудаваны ў 1565–1616 гг. як галоўны храм сьвятыні. Гэта вялікі цагляны трохнефавы крыжовакупальны аб'ём, даўжыня якога каля 55 і вышыня—40 метраў, з паўкруглай алтарнай часткай ступенчатага контуру. Пачаткова галоўны фасад быў двухвежавы, пасьля разбурэньня ў 1655 г. быў адноўлены, як аднавежавы са спрошчанай купальнай архітэктурай. Сучасны выгляд храм набыў пасьля рэканструкцыі, распачатай у 1821 г. і закончанай у 1867 г. Былі ліквідаваны вежы, зьменена форма сьветавага барабана і купала. У афармленьні галоўнага фасада выкарыстаны дарычны ордэр і нізкае франтонае завяршэньне, а таксама класычныя элементы бізантыйскай архітэктуры. Найбольш эфэктнай сілуэтнай часткай збудаваньня зьяўляецца яго купальнае афармленьне, якое над дахам узвышаецца на 10 метраў і надае грувасткаму аб'ёму лёгкасць завяршэньня.

Інтэр'ер сабора захаваў пачатковыя барочныя формы. Нефы падзелены высокімі аркадамі і перакрыты цыліндрычнымі скля-

пеньнями з распалубками і стукавым арна-
ментам. Манументальная конха цэнтраль-
нага двухсвятлавога нефа прарэзана лю-
нетами й аздоблена фрэскай «Спас Панта-
кратар». Вялізаны авальны цэнтральны купал пры дапамозе ветразяў падтрымліваюць масыўныя слупы крыжовага сячэння. Шырокія хоры разьмешчаны на манументальнай трохпалётнай аркадзе, што разьмяшчаецца ў паўночнай-заходняй частцы храма. Лесьвіца на хоры праходзіць у тоўшчы сьцяны галоўнага фасада. Акрамя багатага архітэктурна-дэкаратыўнага афармленьня, падкрэсленай лёгкасьці канструктыўных рашэньняў і выдатнага асьвятленьня, інтэр'ер упрыгожвае разьба і росьпіс. Увагу прыцягвае драўляны разны трох'ярусны іканастас. Яго канструкцыйную аснову складаюць паярусныя каланады карыфскага ордэра з крапаванымі антаблементамі і фігурнымі франтонамі. Гірлянды, херувімы, ракавіны, расьлінны арнамент падкрэсьліваюць стыль барока. Жывапіс іканастаса захоўвае сьляды ХVIII ст.

Галоўнай рэліквіяй сабора зьяўляецца каменны абразок «Маці Божай Жыровіцкай», узяты ў чаканны сярэбраны аклад.

Сабор спэцыяльнымі мураванымі пераходамі злучаны з жылым корпусам і шматпавярховымі збудаваньнямі былой семінарыі. Пад абсіднай часткай сабора — падзямельле, у якім калісьці разьмяшчаліся грабніцы з астанкамі багатых і заслужаных вяльмож Вялікага княства Літоўскага.

У час рэканструкцыяў да сабора з паўднёвага боку прыбудаваўся заглыбленая ў зямлю так званая зімовая, цёплая царква сьв. Васіля, цяпер Мікольская. Астанкі з падзямельля перанесены і пахаваны ў агульнай магіле побач з Крыжаўзьвіжанскай царквой.

Успенскі сабор — помнік архітэктурны, які

ўключае рысы барока, ракако і калсіцызму.

Мікольская царква, аб якой ужо згадвалася, прыбудаваўся да сабора ў сярэдзіне ХІХ ст. Гэта невялікі напалову апушчаны ў мацерык храм прастай мураванай архітэктурны з ступенчастымі ўваходамі, як з надворнай часткі манастырскай тэрыторыі, так і з інтэр'ера сабора. Дэкаратыўнае і мастацкае афармленьне не ўяўляе асаблівай каштоўнасьці. Збудаваньне позняе.

Богаяўленская (Яўленская) царква пабудавана з цэглы ў 1672 г. і адносіцца да бязвежавых адназальных храмаў малога аб'ёму. У плане будынак прамакутны, прыблізна 8 на 20 метраў. Галоўны фасад, аздоблены пучкамі паўкалон і фігурным франтонам з валютамі, нібы выступае за межы асноўнага аб'ёму і закрывае бакавыя сьцены. Над двухсхільным дахам узвышаецца невялікі купал на драўляным барабане. Бакавыя сьцены зь невялікім паўцыркульным аконнымі праёмамі, разьмешчанымі высока, упрыгожаны карнізамі, пілястрамі і высокім цокальным выступам. Яўленская царква — помнік архітэктурны позняга барока.

Крыжаўзьвіжанская царква — кальварыя пабудавана з цэглы ў 1769 г. Гэта высокі адназальны храм са званіцай у выглядзе вежы над галоўным трох'ярусным фасадом. Такая-ж вежачка ўзвышаецца над двухсхільным дахам алтарнай часткі. Заля храма перакрыта цыліндрычным скляпеньнем з люнетаў. Над уваходам на трохпалётнай аркадзе — хоры. Шматступенчатая аднамаршавая лесьвіца займае палову будынка і мае ілюзорны працяг на алтарнай сьцяне, што стварае ўражаньне вялікай глыбіні інтэр'ера. Усходы вядуць да выявы Хрыстовага распяцця, якое цяпер, на жаль, не захавалася. Крыжаўзьвіжанская царква — помнік архітэктурны ракако.

Юр'еўская царква збудавана ў ХVIII ст.

на старых могілках, у паўночнай частцы мястэчка, на дамінуючым над мясцовасьцю ўзвышшы. Гэта драўляны адназрубны, прамакутны ў пляне храм зь пяцігранным алтарным прыбудам, арыентаваным на захад, пакрыты двухсхільным дахам. Над галоўным фасадом, завершаным трохкутным усечаным шчытом — фігурная барочная вежачка. Сьцены гарызантальна ашалаваны і крапаваны вертыкальнымі лісіцамі-пілястрамі. Апсіда вылучана ўнутраным уступам. Дэкаратыўны акцэнт інтэр'ера — багаты іканастас з накладной разьбой. Храм уваходзіць у манастырскі комплекс, нягледзячы на аддаленасьць ад яго.

Званіца — гэта асобнае мураванае збудаваньне, якое разьмешчана супраць галоўнага фасада Успенскага сабора, па другі бок невялікай плошчы, збудавана не пазьней ХVIII ст. і часткова рэкаструювана ў пачатку ХІХ ст. Гэта цэнтральная квадратная ў пляне капліца, над якой у значна зьменшаным пляне надбудавана масыўная вежа званіцы, завершанай паўсферычным купалам з цыбульнай галоўкай на драўляным барабане, падобнай на галоўны купал сабора. Афармленьне галоўнага фасада званіцы выканана ў формах клясыцызму. Пакрыты і верх двухсхільным дахам. Мураваная вежа надбудаванай званіцы разьмешчана ў цэнтры капліцы. Ад плошчы званіца аддзелена каменным мурам і грунтова адсыпай, што падвышае яе.

Жылы корпус манастыра ўзьведзены прыблізна ў канцы ХVII — пачатку ХVIII стст. уключае ў сябе муры былых царкоўных збудаваньняў больш ранніх часоў, але разбураных у час вайны ў 1655 г. Ён злучаны з саборам надбрамнай пераходнай галерэяй. Разьмешчаны корпус на поўдзень ад Успенскага сабора, двухпавярховы, ніжні паверх перакрыты скляпеньнямі: цыліндрычнымі з распалубкамі ў калідоры і крыжавымі ў ке-

ліях. Архітэктурна будынак спрошчаны і рознастылевы, што выклікана ўключэньнем ужо існаваўшых старых муроў. Асабліваю ўвагу прыцягвае ўсходняе крыло корпуса, куды ўключаны мур амаль квадратнага ў плане аднавежавага храма зь вінтавай лесьвіцай на званіцу. Захаваліся сьляды дэкаратыўнай фасаднай лепкі. Будынак корпуса ламанай планіроўкі, дах двухсхільны. Ваконныя і дзвярныя праёмы прамакутныя.

Карпусы былой семінарыі ўзьведзены ў пачатку ХVIII ст. Гэта двух і трохпавярховыя мураваныя будынкі, аб'яднаныя агульнай планіроўкай, хоць, напэўна, будаўніцтва вялося ў некалькі этапаў. Збудаваньне, пакрытае двухсхільным дахам, мае сіметрычную аб'ёмна-прасторавую кампазыцыю. Фасады рытмічна падзелены буйнамаштабнымі пілястрамі. У галоўным фасадзе пануе барочны шчыт. Аконныя праёмы даволі вялікія, аздобленыя лучковымі броўкамі. Наогул-жа архітэктурны дэкор збудаваньня даволі сьціплы і строгі. Зьмяшчаюць плястыку лапаткі, згрупаваныя ў кутавых частках і высокі цокаль, дзе лапаткі пераходзяць у кантрафорсы. Унутраная планіроўка галерэйная. Пад усім будынкам праходзяць калідорныя падвалы. Пад параднай заляй знаходзіцца паўпадвальная заля, сьцены якой дасягаюць амаль двухметровой таўшчыні. Калідоры і падвалы перакрыты крыжовымі скляпеньнямі. Вяносяць будынак падстрэшны карніз, рознай формы невысокія франтоны і нізкая страха.

Пэўна, што гэтым нарысам не ахоплены ўсе слаўтасьці Жыровіцкай сьвятыні. Ды аўтар і ня ставіў такой мэты. Помнік яшчэ чакае сваіх дасьледчыкаў і дэтальнага апісаньня.

НАША ГІСТОРЫЯ

Абарона Айчыны

Леў Мірачыцкі

Да 200-х угодкаў Вывольнага
паўстаньня Тадэвуша Касцюшкі

Яны з намі заўсёды ў жыццёвым баі,
Яны побач, яны не мінуласяць.
Ларыса Геніюш.

Шлях да ўсьведамленьня падзеі

Лекцыі настаўнікаў гісторыі, у якіх жыва паўстае наша мінуўшчына, яе падзеі і постаці заслужаных людзей—абаронцаў Айчыны—заўсёды хвалявалі. У думках адразу ж згадваюцца шановныя педагогі Францішка Коляса¹, Вэрнард Мантойфэль², Аляксандар Гурыновіч³ і родная матуля Гэлена з роду Курлютовічаў⁴, якія ўзбагачалі хрэстаматыійнымі ведамі аб нашым народзе, тактоўна прывіталі цікавасьць і імкненьне да праўдзівага спасьціжэньня гістарычнай спадчыны.

Памятаю, спыніўся неяк перад намі ў клясе глыбокапаважаны пэдагог Гурыновіч і нібы перад алтаром пачаў прамаўляць:

*Божа, паратуй Літву ад напасці.
Край наш каханы і дарагі,
Памажы захаваць наша шчасьце—
Вольнасьць нашу, а чужынцаў спыні.
Тых, хто йдзе, каб нас зьнявольць,
Прымусіць зрачыся традыцыяў і звычайу
свойскіх,*

*Памажы і ім свой крок запавольць,
Учынкі ўзважыць і дахаты вярнуцца
прыстойна.*

Словы малітвы часоў Касцюшкаўскага паўстаньня з вуснаў настаўніка па гісторыі

западалі ў душы і сэрцы вучняў Цырынскай школы, якая з бласлаўленьня яе дырэктара Барыса Сладкоўскага⁵ не спыняла сваю дзейнасьць і ў часе Другой сусьветнай вайны да сярэдзіны 1942 году.

Чыталася лекцыя пра Тадэвуша Касцюшку—кіраўніка вызвольнага паўстаньня 1794 года й яго лёс. Мы ціха сядзелі й уважліва слухалі выкладчыка. Ён жа спакойна працягваў знаёміць з падзеямі далёкага часу, адказваў на пытаньні, тлумачыў.⁶

Зь ілюстрацыяў нам уяўляўся старадаўні Кракаў, куды з эміграцыі вярнуўся наш зямляк-літвін (беларус) Андрэй Тадэвуш Бэнавэнтэ Касцюшка (1746-1817), каб па даручэньню Эмігранцкага Цэнтру ў Саксоніі непасрэдна ўзначаліць паўстаньне супраць непрыяцельскіх войскаў, якія запаланілі землі Рэчы Паспалітай—аб'яднанай фэдэратыўнай дзяржавы Каралеўства Польскага і Вялікага княства Літоўскага—з мэтай адмяніць Канстытуцыю Трэцяга Траўня 1791 года і прывёсць вялікія часткі тэрыторыі краіны.⁷

Адразу ж узьнікла пытаньне, а чаго-ж баяліся суседнія манархі і частка сваіх рэакцыйных магнатаў і шляхты? Аказалася,

іх непакоілі перш за ўсё прагрэсыўныя рэформы, якія былі накіраваны на ўмацаваньне палітычнай і эканамічнай магутнасьці дзяржавы, яе суверэнітэту і незалежнасьці. Палохала іх Канстытуцыя Рэчы Паспалітай—першая ў Эўропе і другая ў сьвеце дэмакратычная канстытуцыя пасля абвешчанай Паўночна-Амерыканскімі Злучанымі Штатамі. Яна, бясспрэчна, магла ўплываць на ўстоі імперскіх манархіяў Расеі, Прусіі й Аўстрыі, бо несла перадавыя ідэі Вялікай французскай рэвалюцыі, была яе працягам. У гэтай краіне, нягледзячы на ўнутраныя непаладкі, ужо шырылася Асьветніцтва й ажыўлялася грамадзка-палітычная думка. Адкрываліся пэрспэктывы ліквідацыі фэўдальнай манархіі, надыходзіў канец свавольству міністраў з магнэцкай пыхлівасьцю. Было бачна, што Канстытуцыя Трэцяга Траўня абарняе інтарэсы сярэдняй шляхты, мяшчан, вернікаў усіх канфэсыяў,—каталіцкага, вуніцкага, праваслаўнага, мусульманскага, гэбрэйскага. Былі ўведзены зьмены ў арганізацыі дзяржаўнага кіраваньня. Улада падзялялася на заканадаўчую і выканаўчую. Паспаліты (просты) люд знаходзіўся пад абаронай права і ўрада⁸. З гэтага вынікала, што сяляне атрымалі грамадзянскія і людзкія правы.

Мяшчане, а іх было каля 20 працэнтаў, мелі права ўдзельнічаць у палітычным жыцці дзяржавы. У Канстытуцыі адзначалася, што ўсе грамадзяне зьяўляюцца абаронцамі нацыянальнай цэласьці і свабоды Рэчы Паспалітай.⁹

Такім чынам, згодна Канстытуцыі Трэцяга Траўня, прызнаваліся правы ўсіх са слоўцаў, адкідаваўся прынцып аднагалоснага прыняцьця пастановаў сойма, выбарнасьці караля і вялікага князя, а гэта спрыяла стабільнасьці краіны, павышала яе аўтарытэт, згуртоўвала яе грамадзянаў-паля-

каў і ліцьвіноў (беларусаў), русінаў (украінцаў), татараў, гэбрэяў. Канстытуцыя і рэформы вялі краіну да росквіту. Праціўнікамі імперскіх дзяржавы, якія бачылі небяспеку і таму былі зацікаўлены згубе Рэчы Паспалітай.

Прысяга на вернасьць

Надыйшоў дзень 24 сакавіка. Ён выдаўся па вясноваму сонечным і вельмі ціхім. На агромістым пляцы Кракаўскага рынку сабралася шмат людзей розных станаў. На фоне старадаўніх камяніц і маўклівых вежаў сьвятынь прыгожа выглядаюць іх сьвяточныя ўборы. Непадалёку ад Сукеніцаў—гандлёвых радоў, насупраць сьвятыні Капуцынаў ўрачыста застылі ў параднай форме вайскоўцы мясцовага гарнізона. На перадзе іх начальнік генерал Вадзіцкі. З правага боку стаялі ратнікі на чале з прэзыдэнтам места Ліхоцкі. Бліжэй да Флёрыянскага завулка красаваліся шэрэнгі рамесьнікаў са сваімі цэхавымі штандарамі, на якіх можна было прачытаць: «Вольнасьць або сьмерць», «Права і волю».¹⁰

Але вось на вежы марыянцакага касцёлу трубач пратрубіў дванаццатую гадзіну. У гэты момант з вузкай вулачкі Сьвятой Ганны выехаў генерал Тадэвуш Касцюшка ў суправаджэньні Рафаіла Калантая і генерала Заёчака, за якімі сьпяшылі штабныя афіцэры і людзі ў цывільным.

Люд розных станаў і вайскоўцы на пляцы сустрэлі іх бурнымі воклічамі: «Віват!», «Няхай жыве вольнасьць», «Касцюшка з намі!»

Генерал Вадзіцкі страявым адмераным крокам накіраваўся да Касцюшкі й аддаў яму рапарт.

Пачалося прыняцьцё прысягі на вернасьць Айчыне. Прысягалі ўсе жаўнеры

—шэрагоўцы, кавалерысты—уладны, афіцэры мясцовага гарнізону. Кожны зь іх прысягаў, што будзе верны свайму народу і падпарадкоўвацца Тадэвушу Касцюшку, найвышэйшаму кіраўніку паўстаньня, пакліканым Айчынай на абарону вольнасьці і незалежнасьці Рэчы Паспалітай.¹¹ А калі запанавала цішыня, ля дзяржаўнага штандару «Арла і Пагоні» спыніўся Тадэвуш Касцюшка, сын Тэклі і Людвіка Касцюшкаў, наш літвін-беларус з-пад мястэчка Косава, ужо пасьпеўшы стаць нацыянальным героем Амэрыканскіх Злучаных Штатаў, дзе ў 1776-1783 гадах прымаў удзел у змаганьні за вольнасьць і незалежнасьць краіны.

Прысяга Тадэвуша Касцюшкі 24. 03.1794 г. Згодна карціны М. Стаховіча

Да асобы Касцюшкі, яго статнай вайскавай асанкі былі скіраваны позіркі ўсіх прысутных. Жанчыны і дзяўчаты зачараваны былі таксама ягонымі густымі і доўгімі паялістымі валасамі, што прыгожа пераліваліся на сонцы ў гэты пагожы ўрачысты дзень.

І вось да прысутных далятае чаканы ягоны голас: «Я, Тадэвуш Касцюшка, перад Богам прысягаю ўсяму народу, ... што давераную мне ўладу не выкарыстаю ў чыіх-небудзь інтарэсах, буду карыстацца ёю выключна для забясьпячэньня недатыкальнасьці грамадзянскай незалежнасьці нацыі і сыцвярджэньня ўсеагульнай свабоды. Ды дапаможа мне Усемагутны і нявінны мукі сына Ягонага»¹²

Кожнае слова прысягі Тадэвуша Касцюшкі даходзіла ясным і зразумелым да ўсіх патрыётаў роднай яму Айчыны, у якіх ён шчыра верыў і сваім сэрцам і сваім розумам.

і падману, якімі-б не зганьбілі сябе гэтыя разбойніца і разбойнік, дагаджаючы сваёй сквапнасьці, жадаючы «распаўсюдзіць панаваньне тыраніі на суседнія народы, царыцы, утойваючы свае далейшыя намеры, небясьпечныя для эўрапейскіх дзяржаваў, прысьвяцілі сябе варварскай і ненажэрнай помсьце. Яна топча самыя сьветлыя правы свабоды, бясьпекі, недатыкальнасьці асобы і маёмасьці грамадзянаў».

Далей гаварылася, што толькі здраднікі Айчыны могуць карыстацца яе прыхільнасьцю і беспакarana чыніць свае злачынствы¹³.

У першы дзень паўстаньня Касцюшка звярнуўся з адозвамі «Да войска», «Да грамадзянаў», «Да духавенства», «Да жанчынаў», у якіх заклікаў усіх патрыётаў і патрыётак падтрымаць абаронцаў Айчыны.¹⁴

Асобныя тлумачэньні і бібліяграфія

1. Коляса Ф. - кіраўнік Польскай дзяржаўнай школы ў гмінным мястэчку Цырын Наваградзкага павету, Наваградзкае ваяводства; вядомы асьветнік культурнай працы ў даваенныя гады.

2. Мантойфэль Б. — настаўнік Цырынскай школы, выкладчык гісторыі, затым у савецкі час — выкладчык нямецкай мовы, фізікі, геаметрыі і школьны бібліятэкар.

3. Гурыновіч-выкладчык гісторыі ў Цырынскай школе, вядомы культурны і грамадзкі дзеяч, падарожнік, у вёсцы Веравічы меў сядзібу і невялічкую узорную гаспадарку тыпу «дацкага» мікрафаль-варачка.

4. Сялянскі род Курлютовічаў паходзіць зь вёскі Крынкі, што непадалёку ад мястэчка Карэлічы. У часы Першай сусьветнай вайны, калі родныя мясціны Наваградчыны былі ахоплены франтавымі дзеяньнямі. Г. Курлютовіч дзяўчнкай-бежанкай апынулася ў

Маскве, дзе наведывала публічныя лекцыі вучоных па гісторыі Бацькаўшчыны, што арганізаваліся ў 1918 г. (ліпень-жнівень) пры Беларускай навукова-культурным таварыстве, і адначасова стала слухачкай заняткаў у Беларускай народнай унівэрсытэце.

5 Сладкоўскі Н. — настаўнік школы-сямігодкі. Пасьля забойства «начнымі гасьцямі» роднага бацькі і бацькоў каханай дзяўчыны Аляксандры Чэчат. Сладкоўскі выехаў, эміграваў у Канаду.

6 Тэрмін паняцьце «Літва» — старадаўняя назва зямлі ў Верхнім Панямоньні і на Міншчыне, у гістарычных крыніцах сустракаецца на пачатку XI ст., а пазьней — найменьне княства-дзяржавы. Верагодна, што і радкі малітвы ўзьніклі тут і былі запісаны А. Гурыновічам.

7 Істория южных и западных славян Москва, 1969, с. 152-156.

8 Там-жа.

9 Юхо Я.А. За вольнасьць нашу і вашу. Мн., 1990, с.7, 19-24.

10 Kopczewski J.S. Tadeusz Kosciuszko, Warszawa 1968, s. 66-70.

11 Там-жа

12 Там-жа

13 Korzon T. Kosciuszko, biografia z dokumentow wysnuta, Krakow, Warszawa, 1894, s. 206

14 Юхо Я.А. За вольнасьць нашу і вашу. Мн., 1990, с.28

Тапаграфія знаходак манэт і аздобаў

Гомельская вобласць

Міхась Белямук

Любеч, Лоеўскі р-н

Час знойдзеньня скарбу не ўстаноўлены. На беразе Дняпра знайшлі 7 манэтаў. Рабцэвіч атрымаў адпячаткі двух манэт, былі яны абасыдзкімі дыргемамі, адзін чакананы ў ал-Куфа (Ірак) 757/8 г. каліфам ал-Мансур, другі чаканены ў Мадынат ас-Салям-Багдадзе 868/9 г. каліфам ал-Мутаз.

Рабцэвіч⁸ б. 6.

Мадора, Рагачоўскі р-н

У 1967 г. Г.Салаўёва раскапала 6 курганоў і знайшла сярэбраны драцяны бранзалет, сярэбраны драцяны пярсцёнак і шклосярэбраныя і шклозалочаныя пацеркі.

У 1978 і 1979 гг. В.Рабцэвіч з А. Плавінскім раскапалі 7 курганоў, у трох курганах з жаночымі пахаваннямі былі знойдзеныя шклозалочаныя пацеркі.

Соловьева⁷ б. 250

Плавінскі³ б. 41

Яніцкая б. 144, № 84,

ЗПГКБ Гомель б. 304, №№ 1613 А, 1613 Б

Мазыр

У 1946/47 г., як паведаміў А. Янічэнка Л.Побаля, недалёка вул. Камсамольскай А.Афанасьева знайшла жбан, у якім былі залатыя аздобы. Знойдзеныя рэчы забраў ювелірторг, і там яны прапалі. Што гэта за аздобы, якога стагоддзья няведама.

Поболь² б. 270, №551

Мазыр

У 1951 г. была знойдзена бронзавая рымская манэта Гардыяна III, чаканеная ў горадзе Аніхіала (Фракія) 238-244 г. AV манэты: бюст Гардыяна й яго жонкі Транквіліны, зьвернутыя адзін да аднаго тварам. RV манэты: багіня Згоды з пацерай і рогам ўраджайнасьці. Манэта перахоўвалася ў Мазырскім музэі.

Рябцевич б. 189, №21,

Рябцевич⁸ б. 3, №57,

Поболь² б. 270, №555,

Кропоткин⁵ б. 95, №180.

Мазыр

У 1982 г. Залашка на гарадзішчы Кімбараўка, якое на прадмесці горада на беразе р. Прыпяць, знайшоў падчас раскопкаў арабскі дыргем Абасыдаў, каліфа ар-Рашыда, чаканены ў ал-Мухамедыя (Ірак) 798/9 г.

Залашка б. 37-38,

Залашка² б. 354, 3

ПГКБ Гомель б. 253, №1266А

Майсеевічы, Петрыкаўскі р-н

Перад 1936 г. на селішчы была знойдзена скандынаўскага паходжання сярэбраная ажурная падвеска. Захавалася толькі верхняя частка падвескі з выявамі «хапаючых зьвяроў» у стылі Барэ.

Юў і Вяргей б. 122-123.

Макарычы, Петрыкаўскі р-н

Перад 1983 г. Л.Побаль каля вёскі на селішчы знайшоў абломак сярэбранае аздобы.

Поболь² б. 278, № 666

Маклашэвічы, Добрушскі р-н

Да 1917 г. недалёка станцыі былі знойдзеныя рымскія манэты: бронзавая вялікая імп. Антоніна Пія (138-161), медзяная імп. Максенція (307-312), дэнары Фаўстыны (якой?), Септымія Севера (193-211) і другія. Манэты гэтага скарбу атрымаў Турцэвіч у Нежыне (Украіна).

Кропоткин² б. 96, №1377

Рябцевич б. 191 №22

Мікулічы, Брагінскі р-н

У 1890 г. У.Завітневіч у кургане знайшоў «абломак сярэбранай манэты, здаецца, што арабскай». Такая інфармацыя знаходзіцца, паводля В.Рабцэвіча, у Архіве Археалягічнай Камісіі. Хаця У. Завітневіч і ня ёсць арабіст, але В.Рабцэвіч не сумняваецца, што ён правільна акрэсьліў манэту. Шкада толькі, што яна засталася нерасчытанай.

Рабцэвіч⁸ б. 5, №55

Рабцэвіч і Суканаў б. 35, №16

Мікулічы, Брагінскі р-н

У 1975 г. В.Собаль, а ў 1977 г. Г.Залашка дасьледывалі курганны могільнік і знайшлі манэты X—XI ст. Мы ня маем інфармацыяў, што гэта за манэты. Можна толькі прыпушчаць, што яны знайшлі арабскія дыргемы.

ЗПГКБ Гомель. б. 100. №284

Мохаў, Лоеўскі р-н

У 1890 г. У.Завітневіч раскапаў некалькі курганоў, пры жаночым касьцяку знайшоў шклозалочаныя пацеркі.

Арх. Нум. і Гер. Беларусі, Мн. 1979 г. б. 124.

Надаткі, Мазырскі р-н

У 1982 г. Г.Залашка раскапаў 3 курганы, у адным знайшоў пры жаночым пахаваньні кавалак бізантыйскай тканіны, гафтаванай залатымі ніткамі.

ЗБГКБ. Гомель, б. 263, № 1348

Нісімкавічы, Чачэрскае р-н

У 1886 і 1888 г. Е. Раманаў праводзіў раскопкі курганнага могільніка. У курганах

знайшоў пры жаночых пахаваннях пярсьцёнак сярэбраны, пацеркі сярэбраныя філігранавыя, пацеркі шклозалочаныя і шклосярэбраныя.

Романов ⁵ б. 122, Соловьева б. 64, №132, Яніцкая б. 129, №22

Нісімкавічы, Чачэрскі р-н

У 1981 г. У.Багамольнікаў раскапаў 17 курганоў. У курганах з жаночымі пахаваннямі знаходзіў пацеркі шклозалочаныя.

Богомольников ⁵ б. 341, ЗПГКБ Гомель б. 362, №2014 Б

Новы Крыўск, Рагачоўскі р-н

У 1969–1970 гг. Г.Салаўёва праводзіла раскопкі курганнага могільніка. У курганах з жаночымі пахаваннямі знайшла 9 сярэбраных скранёвых сяміканцовых кольцаў, сярэбраны віты бранзалет, пацеркі шклозалочаныя. Аздобы датуюцца XI—XII стст.

Соловьева ⁸ б. 66–67, ЗПГКБ Гомель б. 305, № 1618

Покаць, Чачэрскі р-н

У 1923/24 г. Артамон Юрчанка выраў 5 арабскіх дыргемаў. Ён прадаў 2 дыргемы І. Слюсару, а Слюсараў ахвяраваў іх беларускаму музэю ў Менску. Музэй паслаў Р.Фасмеру для расчэтаньня. Ад Р.Фасмера атрымалі паведамленьне, што дыргемы ёсьць:

Абасыдаў чаканеныя ў Багдадзе	Ірак	777/8	ал-Махды
Абасыдаў "	ал-Мухаменыя	Іран	797/8
Харлаповіч б. 291, №32,	Фасмер ² б. 316, Я50,	Кропоткин б. 93, №179	

Прыбар, Гомельскі р-н

У 1890 г. М. Філонаў ва ўрочышчы Белыя Магілы раскапаў некалькі курганоў і знайшоў бразготкі пазалочаныя і шклозалочаныя пацеркі.

Романов ⁵ б. 126, Соловьева б. 65, №161, Штыхов ² б. 100, №143,
Яніцкая б. 129, №23

Пятроў, Гомельскі р-н

У 1888 г. Е. Раманаў раскапаў 4 курганы на беразе р. Іпуці. У кургане з жаночым пахаваньнем знайшоў сярэбраны пярсьцёнак.

Романов б. 135–136, Русанова ² б. 34, №133, Соловьева б. 64, № 152

Рагачоў

У 1928 г. студэнт Маскоўскага ўнівэрсытэту Іваноў праводзіў раскопкі курганоў каля Рагачова. Людзі памятаюць, што ён знайшоў сярэбраныя аздобы, якія забраў у Маскву.

Каваленя б. 148

Рагачоў

У 1973 г. А. Рыкуноў купіў для свайго збору манэту, знойдзеную ў горадзе,

Нумізматычны кабінэт БДУ атрымаў ад яго невыразны адбітак, але змаглі расчытаць, што яна зьяўляецца арабскім дыргемам, чаканеным ў Багдадзе Абасыдамі.

Рабцэвіч і Стуканаў б. 38, №21.

Рагачоўскі р-н

У 1896 г. С.Церха раскапаў некалькі курганоў і знайшоў 5 шклозалочаныя пацеркі.

Поболь б. 125, №334, 335

Романавічы, Гомельскі р-н

У 1890 г. М.Філонаў раскапаў 10 курганоў ва ўрочышчы Баравіца і знайшоў сярэбрае скранёвае кальцо, сярэбраны пярсьцёнак і пацеркі шклозалочаныя.

Романов ⁵ б. 124, Соловьева, б. 65, №170, Штыхов ² б. 101, №147

Рандоўка, Гомельскі р-н

У 1890 г. і 1892 г. М. Філонаў раскапаў некалькі курганоў ва ўрочышчы Новы Млын каля р. Узы. Курганы з XI ст., у якіх знайшоў сярэбраны пярсьцёнак і пацеркі шклозалочаныя.

Романов ⁵ 126, Соловьева б. 65, №167, Штыхов ² б. 100, №146
Яніцкая б. 144, № 89.

Рудня, Кармянскі р-н

19 чэрвеня 1954 г. Акадэмія навук БССР атрымала ліст ад П.Гушчы, што знойдзены арабскія дыргемы VIII—IX стст. Паколькі ў тым-жа часе ў вёсцы Касаліцкі с/с Літвінавічы быў знойдзены скарб арабскіх дыргемаў, да інфармацыі П. Гушчы аднесліся скептычна, і ніхто туды не паехаў, каб праверыць інфармацыю.

Мельнікава б. 148

Рычоў, Жыткавіцкі р-н

У 1927 г. А. Каваленя і С. Шутаў раскапалі 3 курганы, знайшлі сярэбраную круглую арнамантаваную падвеску, 3 сярэбраныя філігранавыя пацеркі і пацеркі шклозалочаныя.

Каваленя і Шутаў б. 368, Кухаренка б. 30, № 196, Яніцкая б. 144, №90

Рэчыца

У 1909 г. на правым беразе р. Дняпра на гарадзішчы прыпадкова знойдзеная медзяная бізантыйская манэта імп. Яна Цімісіяха з 964 г.

Штыхов і Лысенко б. 131

Рэчыца

У 1913 г. на беразе р. Дняпра знайшлі бізантыйскую медзяную ананімную манэту.

Кропоткин ³ б. 49, №300

Саланое, Жлобінскі р-н

У 1905 г. Е. Раманаў у кургане на беразе р. Дняпра ў труне з дубовых плах пры пакойніцы знайшоў 4 сярэбраныя завушніцы і нямецкі дэнары X ст., чаканены ў Кёльн.

Романов⁶ б. 46, Потин³ б. 200, Потин² б. 166, № 186.

ЗПГКБ Гомель, б. 181, № 841, Рабцэвіч⁸ б. 3, № 73

Слаботка Мазырскі р-н

У 1961 г. была знойдзена ананімная бізнатыйская медзяная манэта, чаканеная не раней канца XI ст. на AV манэты пагрудны выяў Хрыста, на RV—Богамацеры—Арната.

Рабцэвіч⁸ б. 6, № 11

Старая Рудня, Жлобінскі р-н

Каля 1888 г. Е. Раманаў знайшоў у кургане 16 шклозалочаных пацерак, праўдападобна, яны былі нашыты на тканіну, якой абвязывалі галаву.

Яніцкая б. 130, № 31

Струмень, Кармянскі р-н

У 1974 г. сяляне ў кургане знайшлі 4 дэнары, але чые яны няведама.

Равдина б. 113, № 200

Студзёная Гута, Гомельскі р-н

У 1890 г., М. Філонаў раскапаў некалькі курганоў ва ўрошчы Баюры. У 1897 г. Е. Раманаў там-жа раскапаў 5 курганоў. Хто зь іх знайшоў білонавую фібулу ня ведама, але абое знайшлі шклозалочаных пацерак.

Романов⁵ б. 127, Соловева б. 66, № 197,

Штыхов² б. 101, № 153,

Яніцкая б. 130, 32

Сыцяпанаўка, Рэчыцкі р-н

У 1890 г. В. Завітневіч раскапаў каля 20 курганаў і знайшоў значную колькасць пацерак ў шклозалочаных.

Русанова² б. 28 № 4

Тураў, Жыткавіцкі р-н

У 1909 г. А. Панаў, А. Снітка, Д. Скрынчанка на мейсцы пабудовы Барысаглебскай царквы, у пласце з XII ст. знайшлі з чырвонага шыфэру саркафаг у якім былі косці і кавалкі золататкані—парчы.

Кухараенко б. 30, № 197, Лысенко⁶ б. 40

Тураў, Жыткавіцкі р-н

У 1961 г. М. Палубаярынава даследывала замчышча ў гарызоньце XII—пачатку XIII ст. знайшла кавалкі шкла, якое было зваранае па так званаму «рымскаму рэцэпту» гэта значыць, што яно бізнатыйскага, сырыйскага ці егіпецкага паходжання. Шкло сіняга

колера размаляванае золатам з чырвонай грунтоўкай сьведчыла, што посуд паходзіць з сырыйскіх гарадоў Рака або Алепо. Шкло сіняе або празрыстае, размаляванае эмальлю і золатам без чырвонай грунтоўкі, паходзіць зь Бізантыі. Знайшліся адломкі шкла, на якіх пад мікраскопам заўважыліся золатам намаляваныя арабскія літары, такі посуд паходзіць з сырыйскіх або егіпецкіх ювелірных майстэрняў.

Полубоярынова б. 47, Полубоярынова² б. 233, 235, 238

Тураўскі п/с, Жыткавіцкі р-н

У 1929 г. А. Каваленя і С. Шутаў, даследывалі курганны могільнік ва ўрочышчы Баруйкава Гара, 3 км ад Турава. Яны знайшлі 3 сярэбраныя філігранныя скранёвыя кальцы.

Каваленя і Шутаў б. 358 Яіцкая б. 144-145, № 91

Уваравічы, Буда-Кашалёўскі р-н

Е. Раманаў паведамляе, што настаўнік мясцовай школы ў 1892 г. раскапаў курган і знайшоў на шыі пакойніцы падвеску, якая была арабскім дыргемам, чаканеным у 933 г.

Романов⁵ б. 125, Соловьева б. 67 № 210, Кропоткин б. 93, № 181 Штыхов² б. 96, № 77

Ухава, Веткаўскі р-н

Каля 1895 г. сяляне раскапалі некалькі курганоў і знайшлі сярэбраныя манэты, але няведама, што гэта за манэты.

Соловьева б. 67, № 211, Штыхов² б. 98, № 110

Хамінічы, Лоеўскі р-н

Е. Раманаў у 1910 г. павядоміў, што «знайшлі скураны мяшок з хазарскімі манэтамі XI ст.». У лісьце В. Рабцэвіч выказаў наступныя меркаваньні: «калі прыняць на веру, што манэты з XI ст., то размова ідзе аб скарбе драхмаў Сасанідаў, што ёсьць мала праўдападобным, бо сасанідзкія драхмы ў скарбах Усходняе Эўропы сустракаюцца вельмі рэдка. Яны пераважна ёсьць як адзіночныя экземляры ў скарбах з арабскімі дыргемамі. Такія манэтныя скрабы былі закапаныя не пазьней першай трэці IX ст. Такім чынам, калі ў скарбе вёскі Хамінічы былі сасанідзкія драхмы з арабскімі дыргемамі, то скарб з першай трэці IX ст, бо ў пазьнейшых скарабах дыргемаў драхмы не сустракаюцца».

Пажадана разгледзець другую інфармацыю Е. Раманава. Ён піша, што знайшлі мяшок з манэтамі, Рабцэвіч кажа, што «прыблізна 100 дыргемаў або драхмаў можа зьмясьціцца на далоні». Калі быў не мяшок, а «мяшчок», то было драхмаў і дыргемаў разам некалькі сотняў.

В. Рабцэвіч у лісьце кажа, што «можна вызначыць прыблізную дату знойдзеньня скрабу. У архіве я адшукаў паведамленьне, што ў 1897 г. Е. Раманаў перадаў Археалагічнай камісіі саманідзкую драхму Хосроя II-га, знойдзеную ў Гомельскім уезьдзе». В. Рабцэвіч робіць выснову, што «драхма Хосроя II, з 590-628 г. праўдападобна, паходзіць з таго скарбу, аб якім пісаў Е. Раманаў у 1910 г.» Значыць, для знойдзеньня скрабу ў Хамінічах можна ўмоўна вызначыць дату 1896-1897 гг.

Романов⁵ б. 128 Рабцэвіч⁸ б. 4, № 81

Бібліяграфія

- Полацак №18 Кропоткин, Кропоткин², Поболь, Поболь², Романов, Рябцевич, Рабцэвіч і Стуканаў, Яніцкая
- Полацак №19 Штыхов²
- Полацак №21 Кропоткин³, Потин²
- Полацак №22 Потин³, Равдина, Харлаповіч
- Полацак №23 Фасмер²
- Полацак №27 Кухаренко
- Полацак №28 Кропоткин⁵
- Полацак №31 Романов⁵, Соловьева
- Полацак №32 Каваленя, Мельникова, Плавінскі³, Рабцэвіч⁸, Романов⁶, Русанова², Соловьева⁷, Штыхов і Лысенко
- Богомольников В.В.⁵ Раскопки в Чечерске и Нисимовичах. — А.О. за 1981 г. М. 1983
- Залашка Г.М. Кимбараўскае гарадзішча — Пом. гіст. культ. Беларусі, Мн. 1983, №4
- Залашка Г.М.² Исследования в Белорусском Полесье. — А.О. за 1982 г. М. 1984
- Іоў А.В., Вяргей В.С. Гандлёва-эканамічны сувязі насельніцтва заходняга Палесься ў IX-пачатку XI ст. — Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. 1993, частка1.
- Каваленя А. З., Шутаў С.С. Матэрыялы з дагістарычнай Тураўшчыны. — Працы археалагічнай камісыі. Мн. 1930, т. II
- Лысенко П.Ф.² Города Туровской земли. Мн. 1974
- Полубояринова М.Д. Раскопки древнего Турова. КСИА, М. 1963, №96
- Полубояринова М.Д.² Стеклянная посуда древнего Турова С.А. М. 1963, №4
- Соловьева Г.Ф. Славянские курганы близ села Новый Кривск — КСИА, М. 1971, №125.

1. Ас рымскага ім. Антоніна Пія (138-161) 2. Дэнар рымскага ім. Септымія Севера (193-211)
3. Драхма Сасанідаў Хосроя II (590-628) 4. Дэнар бізантыйскага ім. Яна Цімісіяха (969-976)

З архіваў КДБ

Як вынішчалі генафонд беларускай нацыі

Уладзімір Міхнюк

Якаў Паўлаў

Сярэдзіна 20-х—30-е годы ў гісторыі беларускай нацыі займаюць выключную ролю. Побач з несумненнымі дасягненнямі ў развіцці народнай гаспадаркі, культуры і адукацыі, адраджэнні беларускай нацыянальнай ідэі, самавызваленні нацыянальна-абнаўленчага руху, у жыцці грамадства мелі месца такія з'явы, як усеагульны жах, падазронасць, «цывілізаваны» гвалт, ідэя-лягічны тэрор, беспадстаўныя масавыя рэпрэсіі супраць розных пластоў грамадзян рэспублікі.

У якасці галоўнай перашкоды і небяспекі на шляху пабудовы сацыялізму кіруючыя ўлады «адзінага і непадзельнага» СССР бачылі ў беларусізацыі, (як дзяржаўная палітыка ў БССР яна фактычна праводзілася з 20-х гадоў), рост нацыянальнае самасвядомасці.

Органы палітычнага вышуку і дзяжаўнай бясспекі зь сярэдзіны 20-х гадоў пачынаюць заводзіць дасье на вядомых беларускіх нацыянальных дзеячоў, трымаюць пад сваім тайным канторлем іх дзейнасць, прафэсійна кантраляваць сам працэс беларусізацыі, каб не дазволіць яму збіцца ў непжаданым (нацыяналістычным—па іх ацэнкам) напрамку.

На тыя з'явы свой уплывовы адбітак

адкладала тое, што ў сярэдзіне 20-х гадоў пад ціскам Сталіна і яго блізкага асяроддзя пачала складацца новая структура кіраўніцтва партыі бальшавікоў, і падпарадкаванай ім улады. Па іх схемах і планах сама партыя (а дакладней—яе вярхі) павінна была адыграць галоўную ролю ў ажыццяўленні задуманага «рашаючага павароту ва ўсёй палітыцы», «вялікага пералому» * ў жыцці грамадства. Кіруючы апарат цэнтра быў пастаўлены над усёй партыяй. Сама яна ператваралася ў строгую герархію камітэтаў, цалком падначаленых сакратарыату ЦК, дзе галоўная роля належала першай асобе. Жорсткай сталася кіраўніцтва прэсай і выдавецтвамі: любы крытычны матэрыял аб дзейнасці партыйных камітэтаў, аддзелаў дзяжаўнай бясспекі і пракуратуры дазваляўся друкаваць толькі з дазволу вышэйшых асоб. Сувязь паміж самімі камітэтамі рэзка звужалася: яна набыла характар закрытых лістоў, сакрэтных дырэктаў і цыркуляраў, шыфраваных тэлеграм, пасылкай на месцы спецыяльных эмісараў.

* Выраз гэты з'явіўся 7 кастрычніка 1929 г. у «Праўдзе» у артыкуле Сталіна «Год вялікага пералому».

Характэрнай рысай таго часу становіцца зрошчваньне партыйных і дзяржаўных структур. У тэорыі і на практыцы ўлада пачала адыходзіць назад ад тых папулярных лозунгаў і ідэяў, што раней зіхацелі на рэвалюцыйных штандартах. Аб'яднанае дзяржаўнае палітычнае ўпраўленьне (АДПУ) павінна было дапамагаць вышэйшым органам партыі ў кіраваньні грамадства. Адным з яго галоўных абавязкаў стала сыстэматычнае інфармаваньне першых асоб аб палітычным становішчы на месцах, бягучых хваравітых працэсах і зьявах і на іх выснове выходзіць з канкрэтнымі рэкамендацыямі, падштурхоўваць першых асоб да прыняцьця рашэньняў, патрэбных цэнтру.

Галоўным арыенцірам у набіраўшых моц пераменах у грамадстве становіўся адыход ад НЭПа, вяртаньне да апрабаваных грамадзянскай вайной і палітыкай «ваеннага камунізму» надзвычайных форм кіраваньня. Партыя зноў мілітарызвалася і становілася, згодна выразу Сталіна, «ордэнам мечаносцаў унутры савецкай дзяржавы».¹ Новая ацэнка й адпаведная ёй структура поўнасьцю адпавядала паняцьцю «дыктатура партыі». Яна мэтадычна і пасьлядоўна падмінала пад сябе ўсе дзяржаўныя структуры. Пануючымі становіліся формулы рэвалюцыйнага гвалту, тыпу: «Іншага не дадзена» (апрача «адзінага вернага курсу УКП(б)», «хто не з намі, той супраць нас», «калі вораг не здаецца, яго зьнішчаюць».

Трэба мець на ўвазе яшчэ і тое, што інтэлект і менталітэт тагачаснага грамадства ў значнай меры быў дэфармаваны. Тыя, хто некалі «быў нікім, а стаў усім», выдзяляліся рэвалюцыйным нецярпеньнем, ні з чым не параўнальным максімалізмам, імкненьнем надзвычай шпарка дасягнуць пастаўленай мэты (пабудовы сацыялізму) любым коштам. У вогнішчах трох рэвалюцыяў і гра-

мадзянскай вайны выкрышталізаваўся той тып будаўніка «новага грамадства», якому былі ўласьцівы усёдазвол і жорсткасьць, даходзячы да першабытнай лютасьці: маральныя нормы і кошт чалавечага жыцьця фактычна былі растоптаны. Шырокае распаўсюджваньне ва ўладавых структурах набылі такія зьявы, як разбэшчанацьць, п'янства, блудніцтва, хапаўніцтва і г.д. Усё гэта адпаведным чынам адбівалася на палітыка-маральным стане грамадства ў цэлым, дзе мноства было забытанага, закручанага, дзе перапляталіся дабро і нянавісьць, злачынства і самаахвярнасьць, акты й ахвяры, класавая помста і не зьнішчанага да канца міласэрднасьць.

На падставе «крутога павароту» барацьба з так званымі «буржуазнымі перааджэнцамі», «нацдэмамі», «двурушнікам», кулакамі ў канцы 20-х пачатку 30-х гадоў зьмяняецца ліквідатыўнай «антысавецкай», «агентаў варожых разведак», «ваючых тэрарыстаў», «пракляненых шпіёнаў», дыверсантаў і г.д. У тых стасунках такія чалавечыя каштоўнасьці, як мараль, права, адвечныя народныя традыцыі, набыткі нацыянальнай культуры, набажэнства, адкідаюцца ў бок. У абстаноўцы «вакханаліі ўлады» і самавых рэпрэсіяў грамадзкая сьвядомасьць была дэзарыентавана. Частымі зьявамі сталі ўзаемны недавер, падзронасьць, шпіёнаваньне, даносьніцтва самаагаворы, «самавыкрыцьцё». У працэсе палітычных і грамадзкіх «чыстак» вынішчаліся іншадумцы і «хістаючыся». Іх месца займалі «надзейныя, ідэйна вытрыманыя людзі», здатныя без усялякіх разважанняў успрымаць і любым коштам праводзіць у жыцьцё дырэктывы й указаньні цэнтру.

Наступленьне на іншадумства творчай інтэлігенцыі і грамадзкіх дзеячоў Беларусі практычна пачалося з 1924 г. Падзеі разь-

віваліся наступным чынам. Адна з самых уплывовых у рэспубліцы партыяў—Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў, асноўным сваім складам улілася ў склад КП(б)Б. Такі-ж крок зрабілі прадстаўнікі іншых партыяў левых плыняў (бундаўцы, грамадаўцы), што якасна адбілася на зьмяненні палітычнай і маральна-псыхалгічнай атмасфэры ў грамадстве. З аднаго боку, працягваўся працэс беларусізацыі, з другога—набіралася моц палітыка ўсталяваньня аднапартыйнай сыстэмы. Праўда, сама партыя бальшавікоў ставілася не зусім маналітна. Дастаткова мець на ўвазе, што выхадцы зь іншых партыяў у рэспубліканскім актыве складалі на той час да 40, а ў акружным—каля 25%². І хоць увайшлі яны ў Кампартыю Беларусі на ўмовах поўнага прызнаньня бальшавіцкай платформы, ідэйнаму перавыхаваньню яны падлягалі ў першую чаргу. Вырашэньне гэтай задачы бралі на сябе ЦК КП(б)Б і адпаведныя «кампэтэнтныя» органы.

Дакументальна гэта даволі яскрава прасочваецца па аб'ёмістай запісцы» намесьніка паўнамоцнага прадстаўніка ДПУ у Заходнім краі А.К.Апанскага ад 28 сьнежня 1924 г. на імя тагачаснага першага сакратара ЦК КП(б)Б А. І. Крыніцкага. Змест запіскі адлюстроўвае намер яе аўтара дапамагчы нядаўна накіраванаму ў рэспубліку першаму сакратару зарыентавацца ў існуючай абстаноўцы і палітычна падрыхтаваць яго да неабходнасьці прыняцьця рашучых мер у нацыянальным пытаньні, асабліва пры правядзеньні беларусізацыі і ва ўзаемаадносінах з мясцовай «дробнабуржуазнай» інтэлігенцыяй, якую даводзіцца выкарыстоўваць як прывадны рэмень у практычнай рабоце з масамі.

Да найбольш значных уплывовых літаратараў шэф ДПУ адносіў Я. Купалу, Я. Ко-

ласа, Я. Лёсіка, Зм. Бядулю, Ц. Гартнага, М.Чарота. «Калі Ц.Гартны і М. Чарот уяўляюць сабой рэвалюцыйную плынь, адлюстроўваючы ў сваіх творах настрой сучаснай рэвалюцыйнай эпохі,—азначаў А. Апанскі,—то першыя чатыры ярка выражаныя інтэлігенты-шавіністы. Яны ўносяць у літаратуру настроі, непрыхільныя рэвалюцыі, а часамі контррэвалюцыйныя тэндэнцыі. Найбольш цвёрда старыя погляды на беларускасьць адстойваюць Лёсік і Колас. У іх творах надзвычай характэрнымі рысамі зьяўляецца ўхыл у бок нацыянал-шавінізму, з поўным адсутнічаньнем якіх-небудзь адлюстраваньняў перажываемага рэвалюцыйнага моманту».³

Пэралічыўшы безідэйныя творы Коласа («У палескай глушы», «Адгукнуўся», «Беларускія народныя казкі»), А. Апанскі засяроджаваў увагу А. Крыніцкага на творчасьці «другога сьветача беларускай літаратуры—Лёсіка». Пры гэтым ён падкрэсьліваў, што ён «працягвае відавочна кансерватыўныя, наскрозь шавіністычныя погляды на ўсе грамадзкія зьявы». Далей давалася ацэнка асноўных твораў пісьменьніка: «Кнігу «Аўтаномія Беларусі» мы забаранілі ад распаўсюджваньня як шавіністычную», яго кніга «Наша крыніца» вытрымана ў рэлігійна-шавіністычных напрамках; кніга «Беларуская мова—правапіс» дазволілі друкаваць толькі пасля выкідку зь яе фатаграфіі Алеся Гаруна,—мацёрага праціўніка Савецкай улады і выкрэсьліваньня з гэтай кнігі звыш 60 асобных безідэйных тэрмінаў. Наступная кніга Лёсіка «Як Мікіта лес бараніў»: таксама не дапушчана да распаўсюджваньня, «Сінтаксіс» дазволена на выданьне пасля 80 выкідаў. «Асноўны матыў у творчасьці М. Багдановіча» прызнаны шкодным як праваднік відавочна контррэвалюцыйных ідэяў «Беларускі правапіс» быў надрукаваны толькі

пасля 20 выкідаў.»

Адзначыўшы, што такія-ж тэндэнцыі назіраюцца і ў творчасці Зм. Бядулі, прадстаўнік ДПУ казаў: «Чаго можна чакаць ад гэтых рэакцыйных пісьменьнікаў, калі усе іх творы... аднесены да катэгорыі цалкам забароненых на распаўсюджваньне». На падставе гэтага «можна лічыць, што беларуская інтэлігенцыя яўна імкнецца звязвацца з сялянствам і адлюстроўваць у сваіх творах ня лепшыя яго бакі, а самыя дрэнныя ідэялігічныя тэндэнцыі. Гэта дробнабуржуазная творчасць зусім не падвяргаецца строгай партыйнай крытыцы»⁴

Апанскі дакорліва папракаў папрэднякаў А. Крыніцкага за тое, што яны парушалі прынцыпы «бальшавіцкай вытрымкі», пры падборы кадры, не вялі барацьбу «з антысавецкімі праяўленьнямі ў розных нацыянальных меншасцях», у прыватнасці з палякамі, якія складаюць 2%, асабліва яўрэямі (10%), а таксама латышамі, літоўцамі, немцамі і інш.

Раскрытыя з рознай супенню паўнаты пастаўленыя пытанні з чэкіскай спецыфікай іх бачання, асабліва працэсаў духоўнага жыцця нацыі, яны тым ня менш адлюстроўваюць пачатак вынішчэння нават нязначных каранёў плюралізму й іншадумства, якім НЭП даваў пэўную прастору. Разам з тым яны сімбалізуюць высняваньне ідэялігічных рэпрэсіяў, — дасье на нацыянальных дэмакратаў «кампетэнтныя» органы накаплівалі даволі мэтанакіравана і з густам.

Сьведчаньнем «клопатаў» аб росьце нацыянальнай сьвядомасьці беларусаў зьяўляецца другі ня менш цікавы дакумэнт ад тых-жа самых чэкістаў: амаль праз год, 29 кастрычніка 1925г. сьледчы аддзел ДПУ рэспублікі склаў «абгрунтаваны» аб'ёмісты «Даклад аб беларуска-эсэраўскім шавініс-

тычным руху». Адрасаваны ён быў таксама А. І. Крыніцкаму. Засяродзім увагу на гэтым дакумэнце. Па-першае, на становішчы першага сакратара ЦК КП(б)Б Крыніцкі апynuўся напярэдадні кастрычніцкага пленуму ЦК КП(б)Б, на якім павінна была абмяркоўвацца праграма практычных дзеяньняў па далейшаму ажыццяўленьню беларусізацыі: палітыцы беларусізацыі афіцыйна надаваўся дзяржаўны статус.⁵ Па-другое, даклад ствараўся з загалова «зададзенай мэтай» (аб чым сьведчыць спецыяльны, шмат у чым добра прадуманы падбор фактаў і прыкладаў), а менавіта запалохаць вышэйшае партыйнае кіраўніцтва рэспублікі нацыяналістычна-шавіністычнай небясьпекай. Па-трэцяе, зрабіць усё магчымае, каб прымусяць ЦК КП(б)Б ушчаміць курс на беларусізацыю, адмовіцца ад супрацоўніцтва з старой нацыянальнай інтэлігенцыяй у гаспадарча-культурным і палітычным будаўніцтве, накіраваць самае грамадства на курс жорсткай канфрантацыі.

На самым пачатку азначанага вышэй дакумэнту яго творцы спэцыяльна падкрэсьлівалі, што яны ўжо неаднаразова звярталі ўвагу партыйнага кіраўніцтва БССР на тое, што «беларускі эсэраўскі рух амаль цалкам асыміляваўся з махрова-шавіністычным рухам». У сувязі з гэтым, маўляў, змянілася й яго тактыка. Былыя эсэры ў сучасны момант спрабуюць выкарыстоўваць як легальныя магчымасьці па культурнаму, гаспадарчаму й ідэйнаму «заваяваньню Беларусі», так і замаскіраваныя, падпольныя мэтады дзейнасьці. Называліся прыхільнікі першага напрамку — Маркевіч, Пашковч, Трафімаў, і інш, якія «акапаліся» ў Менску й імкнуцца кіраваць усім «беларускім шавіністычным рухам зь нетраў самой Камуністычнай партыі Беларусі, асабліва яны намагаюцца ўздзейнічаць на несьвядомую

моладзь. Тая частка моладзі, якая стала на шавіністычны шлях гуртуецца ў нелегальных арганізацыях. Па загаду «зверху» спачатку яна прабіраецца ў камсамол, а потым — у Камуністычную партыю. Адтуль яна будзе спрабаваць «ідэйна і культурна заваяваць Беларусь». Асаблівым аўтарытэтам у гэтай частцы моладзі, указвалася ў дакладзе, карыстаюцца намесьнік наркома земляробства А. Адамовіч, нарком асьветы А. Баліцкі, а таксама П. Ільющонак — загадчык аддзела наркам-асьветы і некаторыя іншыя асобы. На астатнюю моладзь яны намагаюцца ўздзейнічаць праз легальныя гурткі самадзейнасьці, беларусазнаўства, краязнаўства і г.д. У якасьці прыкладу распаўсюджваньня «беларускага шавінізму» чэкісты прыводзілі « доказы » лічбы і факты. Маўляў, па маючым агентурным зьвесткам у «Белдзяржвыдавецтве» з 28 чалавек штатнага калектыву 12 асоб зьяўляюцца эсэрамі, шавіністамі, нацдэмамі. У іх ліку і такія вядомыя фігуры, як Пашковіч, Мядзелка-Грыб, Міхалевіч, Казячы, Карач, Карабач, Чаржынскі і інш. На думку складальнікаў «даклада», Наркамат асьветы Беларусі зьяўляўся сапраўдным бастыёнам беларускіх эсэраў і нацдэмаў дзе верхаводзяць мацёрыя шавіністы (Некрашэвіч, Красінскі, Баліцкі). Дзякуючы гэтаму, амаль усе вышэйшыя і сярэднія навуковыя ўстановы Менска па ацэнцы чэкістаў, засьмечана «контрай».

У саміх вышэйшых навучальных установах іх узначальваюць Лёсік, Бадунова, Круталевіч, Смоліч, Кіпель, Рак, Азбукін, Пашковіч, Байкоў, Курыловіч, Дружыц і інш. Менавіта яны намагаюцца выходзіць у шавіністычным накірунку ўсю беларускую моладзь, якая потым праз камсамол і партыю здолее ўзарваць рэспубліку знутры.

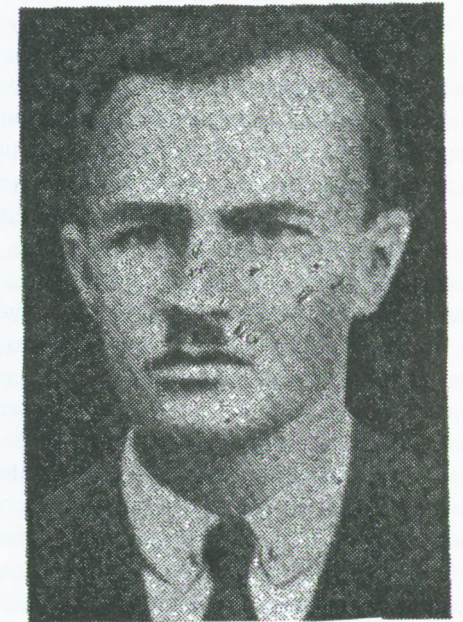
Апрача Менска, зазначалася ў дакладзе,

беларускі нацыяналізм глыбока пусьціў свае карані і на перафэрыі, асабліва ў педагагічных тэхнікумах. Там таксама верхаводзяць былыя эсэры: у Полацкім педтэхнікуме — Маркевіч, у Мсьціслаўскім — Белькевіч, Апаціёнак, у Віцебскім — Дашкевіч. Што датычыць школ і дзіцячых дамоў, то яны таксама насрозь запалонены «беларускімі шавіністамі». У якасьці прыклада прыводзілася «случкавая справа».

(Працяг будзе)

Бібліяграфія

1. Сталин В.И. Соч. т. 5, с. 71.
2. Крыжовы шлях. Мн., 1993, с. 143
3. Цыт. па часопісу «Полымя», 1983, №8, с. 208, 209.
4. Таксама
5. Крыжовы шлях. Мн., 1993, с. 144

Рак-Міхайлоўскі
2(14). 4. 1885—1937

Сьведчаньні арыштаў А. Смоліча

ад 20 кастрычніка 1930 г.

Моя политическая деятельность до 1922 года в связи с общими событиями эпохи

С целью организовать белорусское движение в других городах Белоруссии и России в конце 1917 года была созвана в Минске белорусская конференция. В ней приняли участие представители белорусских организаций Петрограда, Москвы, Киева, Могилева и др. городов. Много было и минской публики, преимущественно враждебно настроенной к белорусскому движению, которая старалась сорвать конференцию. Благодаря этому конференция проходила неорганизованно. Первую роль на ней играл тов. Алексюк, тогда яркий сторонник соглашения с буржуазией, хотя и не без левых фраз. Под его влиянием приняты были резолюции конференции, избран Национальный Комитет под председательством Скирмунта. Он же поехал во главе делегации к Временному правительству. Делегация эта была принятая Временным правительством холодно и возвратилась ни с чем.

На конференции присутствовало довольно много также членов БС Громады и др. социалистов. Они были созваны мною на специальное совещание, объявившее себя партконференцией БС Громады и избравшее временное бюро партии, так как почти весь старый ЦК, за исключением Бурбиса и Ивановского, находился за границей, а оба последние жили в России. Постановлено было развернуть строго партийную работу и издавать свою газету. Редактором газеты был избран я, а небольшие средства на нее обещал дать Комитет помощи жертвам войны.

Выборы Белорусского Комитета во главе со Скирмунтом вооружили против него социалистические организации города и русскую интеллигенцию. Этим воспользовались реакционные руссификаторские элементы для того, чтобы объявить поход против всего белорусского движения. Эти элементы тогда были особенно сильны среди учительства. Поэтому на учительском съезде, а затем на крестьянском съезде, белорусским ораторам устроили крупный скандал. В это время вышел первый номер газеты «Громада» под моей редакцией. Несмотря на его левосоциалистический характер (в духе с.д. интернационалистов), крестьянский съезд встретил его тоже враждебно.

Я входил в состав белорусского Национального Комитета, представляя там левую позицию. Руководящую роль в Комитете играли Скирмунт и Алексюк. А для меня было ясно, что необходимо отказаться от коалиции, хотя в Минске силы БСГ были очень не велики. В этом направлении я выступал на пленуме Нацкомитета в мае 1917 года, когда съехалось несколько больше громатовцев, но не встретил поддержки. В начале июня 1918 г. в Петрограде была созвана конференция БСГ, принявшая временную программу партии, избравшую Центральный Комитет БСГ и решившую вести борьбу против Нацкомитета. На конференции были наиболее полна представлены Петроградские организации БСГ, среди которых было несколько рабочих-большеви-

ков, рассматривавших БСГ как какое-то междупартийное объединение. Так как в Минске организация БСГ была очень слаба, то решили издание газеты «Громада» перенести в Петроград. Там вышел, однако, только один ее номер.

Вернувшись в Минск, я настоял на созыве II конференции белорусских организаций. Она собралась в начале июля и после некоторой борьбы ликвидировала Нацкомитет. Вместо него была создана Рада белорусских организаций, в которой подавляющее большинство принадлежало БСГ и другим социалистам. Представителей крупной буржуазии в ней уже не было. На конференции были довольно сильно представлены местные крестьянские, беженские, а также солдатские организации. В дальнейшем массовые организации очень быстро росли, особенно в армии. Радою в это время руководил фактически я; однако движение нарастало стихийно, и Рада не имела возможности даже его учитывать. Влияние армейских делегатов в ней все время возрастало. Настроения среди этой массы в начале были эсеровские, что соответствовало общему настроению армии, затем началось полевание. В армии начали сильно расти организации БСГ, впрочем, они тогда носили характер скорее внефракционных объединений белорусов-социалистов и имели пестрый состав.

Летом-же 1918 года БСГ приняла участие в выборах в Минскую городскую думу, сблотившись с Поалей—Цион, ЕС и СС, литовскими и украинскими социалистами. В Думу от Громады был избран я и начал там организовывать городские белорусские школы.

В начале октября собралась очередная сессия Рады белорусских организаций. Она в то время пользовалась уже таким автори-

тетом, что губернский комиссар соглашался уступить ей на время работы свое помещение (где теперь ЦИК). Сессия Рады была многолюдной, а настроение ее делегатов было в пользу захвата власти, я отстаивал более умеренную позицию в этом вопросе, так как ориентировался лучше других в количественном и качественном соотношении сил. Но эсеровское большинство Рады, чувствуя приближение социальной революции, торопилось. Одновременно состоявшийся войсковой Белорусский съезд Запфронта создал Войсковую Раду, влившуюся в состав конференции и усилившую ее агрессивные элементы. В результате была избрана так называемая Белорусская Рада, издавшая специальную грамоту. Правда, в самой грамоте о захвате власти ничего не говорится, но направление работы было взято достаточно определенно. Великая Белорусская Рада должна была созывать Всебелорусский съезд, нечто вроде Учредительного Собрания.

В это время состоялась и конференция БСГ. Неоднородность состава партии дала себя знать с полной отчетливостью. Конференция прошла бурно, раскололась на несколько групп, формально между собою еще не порвавших, но уже вполне к этому готовых. Большинство конференции было за поддержку Великой Белорусской Рады и ее агрессивной политики. Мои возражения против нее и здесь не встретили поддержки большинства.

Руководство Великой Белорусской Радой перешло в руки агрессивных армейских (и др.) эсеровских элементов во главе с Воронкой, Ярошевичем и др. Я также входил в состав этой Рады, но играл уже в ней второстепенную роль и занимался главным образом школьными и др. культурными вопросами. Кроме 4-х уже открытых го-

родских школ с преподаванием на белорусском языке делались первые шаги по белорусизации других школ. Велась работа по организации кружков среди учащихся средних школ и, наконец, подготавливался созыв в конце декабря белорусского научного съезда. В городе тогда уже была Советская власть (Облисполком), которая, однако, никаких препятствий Раде не ставила.

Рада же вела деятельную подготовку к Всебелорусскому съезду. Одновременно такую же подготовку начала вести в Петрограде белорусская секция Совета Крестьянских Депутатов, состоявшая, главным образом, из правых эсеров и ещё более правых элементов, но сумевшая каким-то образом получить согласие и даже денежную помощь от Совнацмена. Руководили ею Канчер, Гольман и др. 5 декабря фактически начался съезд, но до 15-го делегаты все ещё съезжались, почему и открытие съезда откладывалось. На съезде резко выявилось 3 группы: БСГ наименьшая, но наиболее сплоченная и сильно представленная во главе с Рак—Михайловским, Дыло и др., ее поддерживали менские делегаты и делегаты от беженцев из Зап. Белоруссии. Далее шла несколько большая и все возрастающая группа с большевистскими настроениями — «левое течение» под руководством Шантыра и Фальского и, наконец, наиболее многочисленная группа правых эсеров, которую поддерживали крестьянские делегаты из Могилевщины и Вицебщины и во главе которой стоял Гольман, Канчер и др. Несмотря на резкие вначале расхождения, члены БСГ эсеры в конце концов согласились на декларирование Белорусской Демократической Республики. Однако съезд не успел развить дальше своих работ, так как был распущен постановлением Облисполком-

запа.

Совет съезда (фактически Совет старейшин) в значительной части разъехался из Минска, но его центр во главе с Воронкой полулегально продолжал работать в Минске, заменяя Великую Белорусскую раду. Я лично в работах съезда принимал слабое участие и попал только в число кандидатов Совета. Больше внимание я уделял тогда работе в ЦК БСГ. Между прочим, от имени ЦК мы тогда вели переговоры с тов. Берсоном (совнацмен Облисполкома) о развитии белорусской культурной работы советскими органами и о введении представителей БСГ в Облисполком. Переговоры эти результатов не дали, так как началось немецкое наступление и советские органы эвакуировались из Минска.

Момент этот был переломным в политике Белорусской Социалистической Громады и лично моей. Положение было вообще очень неопределенное и в нем было трудно ориентироваться. Развал фронта и наступление немцев тогда еще очень сильных, в связи с внутренним тяжелым положением революционной России создавала впечатление конца социальной революции. В перспективе, следовательно, был выбор между буржуазной Германией и буржуазной Россией. Несмотря на то, что среди членов Совета далеко не все раньше ориентировались на запад, теперь весь его состав, одни (БСГ) из национальных, другие (ср) из политических соображений переходили на германскую ориентацию. Однако, революционная Россия поддержала надвигавшуюся опасность, а белорусские националисты и весь Совет вообще оказался в лагере контрреволюции. Политика БСГ и моя в том числе, повернула вправо, и партия постепенно начала двигаться к своему полному банкротству и развалу.

Совет съезда собравшись во время эвакуации города, признал, что момент является наиболее подходящим для того, чтобы взять власть в свои руки. Хотя надвигались немецкие войска, но предполагалось, что немцы будут считаться с Белорусской Республикой, как со свершившимся фактом, и дадут ей ту или иную возможность существования. Был избран состав правительства — народный Секретариат во главе с Воронкой. Избран был и я в качестве нар. секретаря просвещения. От избрания этого казалось неудобным отказываться, тем более, что фактически руководил всей белорусской культурно-просветительной работой в Минске. Политическую работу Секретариата и Совета вел в то время Воронко и группа близких к нему людей (Езовитов и др.). Власть Секретариата в Минске продолжалась всего около 5 дней, до вступления в город немцев, которые на другой же день выселили его из помещения, забрали кассу, показывая, что они вообще ни с какими претендентами на власть считаться не намерены и что, начиная от Минска, они будут строить великую Россию. Таковы, по крайней мере, были взгляды немецкого командования, занявшего Минск. Но были взгляды и более благоприятные для белоруссов. И потому, когда Совет начал все-же собираться в частных помещениях и развертывать свою работу, ему особых препятствий не ставили.

Работа Совета началась с общеполитической декларации, изложенной во 2-й уставной грамоте. Декларация эта носила социалистический характер, пересказывала программу Громады и произвела в городе благоприятное впечатление, несмотря на то, что её уже формально объявлялось о существовании Белорусской Народной Республики и о переименовании Совета

съезда в Раду Республики. На почве этой платформы в состав Рады вошли русские эсеры и меньшевики, в руках которых тогда еще были земские и городские самоуправления, Бунд и др. еврейские социалистические партии. Вхождение их представителей в состав Рады и Секретариата значительно подняло авторитет этих учреждений в городе и в глазах немецкого командования. Однако, такое положение продолжалось неделю. В конце марта приехала из Вильно делегация от тамошней Белорусской Рады во главе с Луцкевичем и др. Они проинформировали многих работников БСГ о положении дел в Вильне, о различных планах немецких политиканов относительно Литвы и зап. Белорусии и выставили категорическое требование об объявлении независимости, чтобы искать возможность самостоятельно выступить на международной арене и вообще выдвинуть лозунг, указывающий конечные цели национального движения. В среде белорусских членов Рады в этом отношении разногласий не было. Но переговоры с представителями земств, городов, русскими и еврейскими социалистами не дали результатов, они были категорически против объявления независимости, вернее, против отделения от России. Тем не менее 25. 03. 1918 белорусскими большинством в знак протеста заявляли о своем выходе из Рады.

(Працяг будзе)

ДЭРАЖАЎНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ГРУПА ПАД ЗАГАДАМ «ГЛУБКА»

ЎДНАЕ СЛОВА

Із агню ды ў полымя

Міхась Кавыль

(Быліца шаснаццатая)

Калі Сечкін зматаўся, Клаша абазвалася: «А што ты надумаўся ўзрываць яшчэ, таварыш камандзір?» Гэтыя два апошнія словы яна выдзеліла як-бы насмешлівай інтанацыяй, нібы паўтараючы словы Сечкіна: «Мала мы зрабілі, мала».

Новік не адрэагаваў на падкавырку Клашы, а прыцягнуў да сябе, сеў на пянёк і пасадзіў яе сабе на калені.

Пасья «любошчаў», Клаша атрымала з пацалункам просьбу Аляксея: «Скажы ад майго імя хлопцам, каб пазьбіралі ўсе газеты і няхай Лявончык аднясе іх на аэрадром Сечкіну, каб той распаліў імі касьцёр, калі дачакаецца самалёта. За адно няхай Сечкін прыйшле сюды Васіля. Ты, Клашуня, пайдзеш з Васілём у пасёлак Ракаў, у крайнім садзе разাপнеш антэну і перадасі весткі пра правалы Менскіх падпольшчыкаў. Весткі возьмеш із гэтага «Мінскага большевика». Прозьвішчы павешаных і рассталеных ня пералічай, а дай толькі агульную колькасць зьнішчаных. І спытай, думаюць яны прыслаць нам міны ці забыліся пра нас. Пытаньні і запярэчаныя ёсьць?»

—Няма, таварыш камандзір... Ага, адно пытаньне: «А што сам будзеш рабіць?»

—Хоць гэта ваенны сакрэт, але табе прызнаюся: пайду да бацькоў, адведаю, як яны живуць, загляну да Віктара Лабача,

можа, ён штосьці ведае пра Лізу.

—А якое ты даў заданьне Лізе?

—Забіць аднаго ворага народу, — зманіў Новік, не маргнуўшы вокам.

Клаша падумала: «Ці не за Язэпа ён узяўся», але ўстрымалася пытацца і пайшла выконваць «просьбу» начальніка.

Ноччу Клаша і Васіль прабіраліся сьцежкамі-дарожкамі да пасёлку Ракаў. Селі пад кустом перадахнуць, Клаша пацікавілася:

—Ты, Васіль, хіба, не беларус?

—Не, таварыш Пятрова, я чыстакроўны маскаль.

—Чыстакроўны фашыст?

—Ніколі ім ня быў.

—А што цябе прымусіла разам зь беларускімі калябарантамі халуйнічаць немцам?

Слова халуйнічаць задзела Васіля, але «хвост задзіраць» не асьмельваўся, бо ведаў, дзе знаходзіцца, з кім мае справу. Таму пастараўся коратка вытлумачыць, як яго занесла на фронт, а там у «мяшок», а тады ў «шталяг», дзе яго чакала «общая могила», а таму ён паслухаў «лучшего друга» Язэпа Лабача і згадзіўся стаць «халужом» з тым разьлікам, каб вырвацца із пекла і далучыцца да партызанаў.

—Позна надумаўся, таварыш Васіль. Але няхай. Скажы, ты даўно бачыўся з Лабачом?

—А ўжо амаль два месяцы таму. А што

ён Вас цікавіць?

—Ды гэта-ж мае першае каханьне.

—А я так і падумаў пра гэта, калі Вас і ўбачыў. Язэп расказваў мне на фронце пра сваю вучаніцу Клашу, дачку раённага пракурора. Дарэчы, прабачце мне, таварыш Пятрова.

—Называй мяне Клашай. І ня «Выкай».

—Прабач мне, Клаша, але я мушу выканаць просьбу Язэпа: «Калі застанешся, Вася, жывы і вернешся дадому, пастарайся наведайся ў мястэчка Пакрова-Марфінск на Тамбоўшчыне, пашукай маці Клашы, Ксеню Дзянісаўну, і раскажы ёй...»

Васіль замяўся, баяўся аглушыць Клашу, як доўбней па галаве, страшнай весткай. Клаша скаланулася ад пачутага, бо здагадалася, што Васіль мусіў сказаць матцы, але ёй хацелася пачуць нешта добрае, і яна дрыжачымі вуснамі спытала: «Што ты мусіў раскажаць маёй маме?» Васіль маўчаў, абдумоўваў, як лепей сказаць, каб не агаломшыць дзяўчыну, але нічога ня прыдумаў, бо смерць ёсьць смерць, яна ня мае псэўдонімаў. Пачуўшы, нарэшце, пра смерць бацькі, Клаша доўга плакала. Пра тое, што Пятру Міхайлавічу, бацьку Клашы, асклепак снарада трапіў у живот, вырваў кішкі, пра тое, як ён, стоячы на каленях, трымаў у руках кішкі і клікаў: «Сястра, сястра...», — Васіль не сказаў. Хапіла Клашы і таго, што пачула. Яна ізноў паклялася помсціць душгубам, уціраючы рукавом блузкі сьлёзы, сказала: «Пайшлі».

Каля краняй хаты ў садку высілася стромкая ліпа. Пасёлак моцна спаў, акутаны густым туманам. У другім канцы пасёлку азваўся сабака.

Васіль узабраўся на ліпу, Клаша падала яму антэну, пачакала, пакуль ён яе разাপне, сказала Васілю ня злазіць, чакаць, пакуль яна перадасць весткі. Васілю давялося

даўгавата адсядзецц на галіне, бо ў Клашы штосьці ня ладзілася: ніхто не адзваўся на пазыўныя. Нарэшце, Масква азвалася. Клаша паведаміла пра правалы Менскага падпольля. Просьбу пра «неадкладную дастаўку мінаў».

У лягер вярталіся так, як і на заданьне: Васіль наперадзе з рацыяй на плячах, Клаша ззаду. Ішлі моўчна. Кожны думаў сваю думу, Клаша думала пра бацьку, брата Міхася, пра нябожчыцу маці. Цяжка ўздыхала Клаша, Васіль думаў пра сказанае Клашай: «Позна надумаўся. Чаму позна? Змагацца з ворагам ніколі ня позна. Але ўсё-ж спытаў у Клашы: «Таварыш Пятрова. Чаму ты сказала, што позна надумаўся ісьці ў партызаны?»

Клаша не хацела палохаць Васіля, рашыла пакуль што пачакаць, даведацца ў Аляксея, што ён думае рабіць, а таму адказала: «Пра гэта пагаварым калі-небудзь другім разам. Ня праймайся вельмі. Усё будзе добра».

—І я так думаю. І табе, таварыш Клаша, хутка будзе добра: вы пабачыцеся з Язэпам.

—Адкуль ты ўзяў такую навіну?

—Я па загаду таварыша начальніка напісаў сягоння пісьмо Язэпу Лабачу, у якім клікаў яго ў лес, да нас. «Калі будзеш і далей адбрыквацца рознымі прычынамі, далей будзеш халуйнічаць перад фашыстамі, — напісаў я Язэпу, — будзе табе «сякім башка».

Клаша занепакоілася. Яна ведала, што ёсьць загад Сталіна: усіх, хто прыбязыць у лес у 1943 годзе, расстрэльваць.

«Васіля, — разважала Клаша, — Аляксей не расстраляў яшчэ, бо хоча заманіць сюды Язэпа, а тады загадае Васілю забіць Язэпа, а за Язэпам атрымае кулю ў патыліцу і Васіль».

—Вася, амаль выгукнула Клаша, а што ты будзеш рабіць, калі Язэп паслухае цябе

і прыйдзе сюды, а Аляксей загадае табе расстраляць Язэпа?

Васіль ня ведаў, што адказаць, маўчаў аж пакуль ня прыйшло пытаньне:

—А за што Язэпа трэба будзе расстрэльваць? Я не разумею, Клаша.

—А я разумею (Яна мела на ўвазе задуму Новіка пазбавіцца свайго саперніка) і тава-рыш Сталін «разумею». Крыху зразумеў цяпер і Васіль:

—Дык і мяне тады расстраляюць?

—Так, даражэнькі зямляк. Я цяпер зразуме-мела задуму начальніка Новіка. Калі Язэп будзе «выкручвацца», Новік пашле цябе ў Менск для «сякім башка».

—Я ня думаю, што да гэтага дойдзе.

—Дойдзе, Вася, дойдзе. І каб ты ня стаў забойцам свайго сябры, а майго першага і яшчэ не астыўшага каханьня, ведай, што і ты будзеш расстрэляны пасля забойства Язэпа.

—Дык што я маю рабіць? Уцякаць назад да немцаў? Там мяне таксама чакае сьмерць.

—Уцякаць пакуль што ня трэба. Чакай, пакуль ад Язэпа прыйдзе адказ. Тады, калі ізноў ня згодзіцца «сыйсьці зь няправільнай дарогі», цябе адправяць зрабіць «сякім башка». Ты гэтага не зробіш. Праўду я кажу?

—Не зраблю.

—Тады скажаш Язэпу, што я кахаю яго і прашу, каб ён заапыкаваўся табою. А яшчэ скажы, што я думаю пабачыцца зь ім.

—Дзякую, даражэнькая Клаша. Ты па-чакай тут, а я зьбегаю ў пасёлак, растараюся нечага перакусіць, бо ў цябе, думаю, кішкі марш іграюць.

—Хаця ў пасёлку, здаецца ні немцаў, ні паліцаяў няма, але на ўсякі выпадак вазьмі мой наганчык.

Васіль узяў наганчык засунуў у кішэню, зьняў зь плячэй рацыю, паклаў каля бярэ-зіны і пашыбаваў туды, адкуль толькі што

яны прыйшлі.

—Ня баўся доўга. — сказала Клаша.

Клаша прысела каля бярэзіны. Падумала, што ня трэба было даваць Васілю наганчык, бо надумаецца ўцячы. А што тады скажу Аляксею? Ат, дурніца. Нікуды Васіль ня дзе-нецца. А калі пабяжыць, скажу, што на-ганчык, уцякаючы ад Васіля, згубіла. Сядзе-ла Клаша, прыслухоўвалася да шуму пушчы, задумалася пра свой партызанскі лёс. Яна заглыбілася ў свае невясёлыя думы, што не заўважыла, як зьявіўся Васіль. Ён прынёс бохан чорнага хлеба і досыць вялікую каўбасу.

—Нейкая добрая бабка ў крайняй хаце, — казаў Васіль, — пашкадавала «беднага хлоп-ца» і раскашэлілася. Стаўшы на калені пе-рад Клашай, Васіль разламаў хлеб і каўбасу на роўныя часткі. Елі яны, не саромяючыся, ажно давіліся, бо ня часта ім траплялася такая добрая бабка. Апошнім часам Віктар Лабач штосьці не падкідаў партызанам нічога, а Сечкін таксама мала што прывозіў ад «раскулачаных» калгасьнікаў.

Васіль, аддаючы Клашы наганчык, спы-таў:

—А што мы скажам начальніку ў апраў-даньне доўгага выкананьня заданьня?

—Не бядуй, Вася. Начальнік сёньня я. Так што пайшлі хутчэй у лягер, — скаман-давала Клаша.

(Працяг будзе)

Жывы подых гісторыі

На сцэне Купалаўскага тэатру

«Звон — не малітва» І. Чыгрынава

Ванкарэм Нікіфаровіч

На сцэне — створаная фантазіяй мастака Барыса Герлавана агромністая, я-б сказаў, графічная карціна, хутчэй лінаграфюра, саб-раная з натуральных рэчаў: авечыя скуры, вырабы зь цяжкаго дрэва, сапраўдныя па-ганскія ідалы і праніклівы позірк вачэй Боскай маці, што ўнізмаецца спачатку на задніку, а потым узносіцца ўсё вышэй і най-вышэй у фінале гэтага відовішча. Дэкарацыя адна й тая-ж, і толькі невялічкія, амаль няўлоўныя яе зьмены і перамены сьвятла пераносцяць гледача з покаяў замкуна яго панадворак, з паганскага капішча — у лес, з Заслаўя ў стольны Кіеў.

У цэнтры спэтакля Беларускага дзяр-жаўнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Ку-палы «Звон—не малітва» па гістарычнай драме Івана Чыгрынава, княгіня Рагнеда. Тэатр прывабіла магчымасьць ня проста зазірнуць у сівую гісторыю, а прымусіць гледача хоць крыху задумацца над яе ву-рокамі.

Малады рэжысёр-пастаноўшчык Генадзь Давыдзька пад кіраўніцтвам вопытнага Ва-лерыя Раеўскага разам з акцёрамі-выканаў-цамі імкнуліся так паставіць гэты спэтакль, каб як мага бліжэй наблізіць яго персана-жаў, да нас, прымусіць нас адчуць і зразу-мець іх натуральныя чалавечыя турботы, хваляваньні, пакуты, трывогі іх боль. А час тады быў дужа складаны. Да Рагнеды прыз-джае ад яе мужа, кіеўскага князя Уладзіміра хрысьціянскі прэсьвітар Апанасій, каб рас-пачаць хрышчэньне народу на гэтых землях. Княгіня ўстрыможана: як паставіцца да

гэтага, як прымяць патрабаваньне Уладзі-міра, які ўжо раней у Полацку забіў яе бацьку Рагвалода і прымусіў яе пайсьці да яго ў жонкі? Драматург і абедзьве вы-канаўцы ролі Рагнеды—акрысы Лілія Да-відовіч і Ала Ельяхэвіч найперш падкрэсь-ліваюць выключныя інтэлектуальныя здоль-насьці гераіні, яе прыродную мудрасьць асобу, якую ні на хвіліну не пакідае думка пра свой народ, пра яго месца сярод іншых у сьвеце. Вядома, новая вера—хрысьціян-ства—зьява прагрэсыўная, гэта добра разу-мее Рагнеда, але яна ніяк ня хоча, каб людзі зусім забыліся на ўсе тыя лепшыя звычаі, што былі ўласьцівыя паганству. І са-мае галоўнае, каб толькі не пралілася кроў!

Дзьве асноўныя трывогі непакояць на працягу спэтакля сэрца Рагнеды. Першая: паганскі явун патрабуе прынесьці ў ахвяру Анею, дзяўчыну, у якую закаханы Ізяслаў, сын Рагнеды і князя Уладзіміра. Другая — Уладзімір загадвае прыслаць Ізяслава ў Кіеў, гэта значыць, адбірае ад маці ўлюб-лёнага сына, якога яна выхоўвала й у яко-га—часыцінка і яе, Рагнедавай душы.

Рагнеда-Давідовіч—эмацыянальная, экспрэсыўная, неспакойная, ёй цяжка стрымліваць напал сваіх пачуцьцяў. Яна перш-наперш жанчына, створаная Богам, каб кахаць, нараджаць дзяцей, узвышаць душэўна таго, хто побач. І ў той-жа час мы добра адчуваем яе моцны інтэлект, шырыню яе поглядаў. Калі актрыса Л. Давідовіч вядзе распавяд-маналог сваёй гераіні пра тое, як

Ізяслаў — Ігар Дзянісаў
Рагнеда — Лілія Давідовіч

маленькі Ізяслаў у Полацку абараніў яе ад гневу Уладзіміра й яго пагрозы смерці, гледачу дакладна перадаецца незвычайнае хваляваньне і ўзрушанасьць Рагнеды, неспакой за сына і яго лёс, і гэты роздум — неспакой пра будучае сына даволі тонка спалучаецца з балючай трывогай гераіні за лёс свайго народу. «Ува што верыць? У заўтра? — зь вялікай сілай эмацыянальнага напружання пытаецца Рагнеда-Давідовіч і сама-жа дае адказ. — Ці будзе яно ў нас? Ззаду — цемра, наперадзе цемра, а вакол такая туга, разлад ва ўсім. Вось і сына забіраюць у мяне».

Актрыса ў гэтыя хвіліны як мага імкнецца стрымаць сваю распач, сваё ўзрушэньне, не паказаць жаночую слабасьць, але гэта ёй яніак не даецца, і менавіта, дзякуючы

гэтаму «не даецца» і адбываецца чароўны акт высокага мастацтва. А мы, гледачы, думаем: «Няўжо і сёньня словы Рагнеды гучаць прароча?»

Другая выканаўца гэтай ролі, актрыса Ала Ельяшэвіч, нібы сьціснуўшы сябе і ўзяўшы у кулак усе свае пачуцьці і хваляваньні, перадае трагедыю Рагнеды мужна, эмацыянальна, стрымана, выдаючы звонку толькі неспакойную пульсуючую напружанай думкі гераіні. Але гледачы добра адчуваюць і разумеюць, што адбываецца ў сэрцы і душы гэтай неардынарнай жанчыны, якая фактычна стаяла ля вытокаў нашай беларускай дзяржаўнасьці, і вылучалася якраз маштабным, глабальным мысьленьнем, разуменьнем працэсаў у сусьветных, у станаўленьня нацыі, што толькі нараджалася. А Ельяшэвіч падрэсьлівае, выключныя інтэлектуальныя здольнасьці Рагнеды.

Рагнеда — Ала Ельяшэвіч

Злотнік — Уладзімір Рагаўцоў,
Анея — Ала Паплаўская

Думкі яе лятуць далёка, яна бачыць усю зямлю, дзе жылі продкі беларусаў, яе роздум пра тое, як жыць надалей, набывае глабальны, агульначалавечы маштаб.

Але калі і Л. Давідовіч і А. Ельяшэвіч у кульмінацыйны момант разьвіцця свайго пэрсанажу ўсвядомілі, што сына ня вернеш, яны ўжо не могуць стрымаць сваіх пачуцьцяў — з сэрца вырываецца ўскрык, энк. І адначасова — усвядомленьне пэўнай свайго маральнай перамогі: вялікі князь Уладзімір паслаў Ізяслава княжыць менавіта ў Полацк, на Радзіму, на зямлю ягонага дзеда. Імы з гонарам усвядомляем, што, напэўна, менавіта Ізяслаў садзейнічаў тысячам гадоў таму ўтварэньню першай беларускай хрысьціянскай япархіі.

Дзьве актрысы ў купалаўскім спэктаклі

ня проста іграюць адну ролю па чарзе, яны дапамагаюць больш шматфарбна і пераканаўча раскрыць веліч асобы такога пэрсанажу, як княгіня Рагнеда. Я-б назваў гэта стварэньнем вобразу пражанчыны нашага беларускага нацыянальнага характару.

Жывы подых гісторыі. Таму і ўспрымае глядач боль і пакуты тых, хто жыў тысячам гадоў таму, як вельмі блізкія й адчувальныя, як тыя, што могуць ўсхваляваць і тваё сэрца, і сэрца суседа, і кожнага, хто жыве сёньня на гэтай зямлі. Купалаўцы стараліся беражліва захаваць лепшыя якасьці гістарычнай драмы І. Чыгрынава «Звон — не малітва», дзе дзеянне і канфлікт не ў вонкавым, а ў глыбінным выяўленьні, дзе кожнае імгненьне ня проста пражытая хвіліна, а часьцінка вечнасьці, поўная вялікага сэнсу.

Ізяслаў — Ігар Дзянісаў
Анея — Ала Паплаўская

Сэрцам і думкай

Аўген Гучок

Беларусь мая—хлеба бохан—
Рэж яе папалам ці як—
І ня ўчуюць ні крыкаў, ні вохаў
Ні сама, ні маскаль, ні паляк.

Пішы на стол, пішы ў стол.
Пішы і мала, й многа.
Але сярод тваіх радкоў
Хай будзе хоць адзін для Бога.

Няма ніякіх тут сакрэтаў
Сярод усіх часоў, гадзін,
Калі адзін я —я з Сусьветам,
Калі я з вамі — я адзін.

Бяру звычайна жменю слоў,
Слоў, бы паветра, простых
І пачынаю прасяваць,
Як прасяваюць проса.

А сетку ў рэшаце маім,
У адрозьненне ад іншых,
Складаюць думкі і пачуцці,
Што выспелі ў цішы.

І вось, калі ператрасу
Я жменю тую слоў,
Глядзіш — і ў рэшаце на дне
Верш сам сабой —гатоў.

Скарына ведаў, што нашчадкі
Да кніг яго не дакрануцца;
Але рабіў іх без аглядакі,
Каб у сэрцы Бога адгукнуцца.

Мангола-татарская сіла
Не канула ў магілу,
Яна ў маскаля ўвайшла
І далей па сьвеце пайшла.

ПАМ'ЯЦЬ З'ЯНІ

Мае ўспаміны

Анеля Катковіч

Мяне зь Верай судзілі завочна. Ня прысутнічалі мы на сваім судзе, не бараніў нас ніякі адвакат, не маглі сказаць ані воднага слова ў сваёй абароне. Ды якая была тады розьніца, на колькі, 10 ці 25 гадоў, засудзілі? Пакуль жыў Сталін, з палітычных вязьняў ніхто з такога лягера дамоў не варочаўся. Большасць памірала, не адбыўшы кары, а тыя, хто ператрываў, ішоў на «вольное поселение». Іх выпускалі зь лягера, не дазваляючы аддаляцца далей як 100-200 км. Пачынай жыцьцё як хочаш. Выходзячы зь лягера, кожны быў інвалідам, няздольным да працы. А адсядзеўшы тэрмін, трэба было шукаць сродкаў да жыцця. Як-жа дрыжэлі вязьні, думаючы аб прыбліжэньні заканчэньня кары. У лягеры мелі яны месца дзе прылегчы і міску аўсянкі, а там, па-за лягерам, што каго чакала? Так, выпушчаная на волю адна полька Горссэк Гэнрыка з Львова родам, якая была зусім няздольная да працы, села пад плотам і не пайшла нікуды. Ubачыўшы яе, нерухомую, нехта з вольных запекаваўся ёй. Удалося нават адправіць яе ў Польшчу, бо тады ўжо пазвалялі туды ехаць. На Бацькаўшчыне яна хутка памерла.

Забралі мяне этапам разам зь Верай і Славікам. Не далі для малога ані чыстых полак, ані харчоў адпаведных. Не дазволілі паведаміць родных аб нашым лёсе. Ніхто да нас ніколі не прыехаў, ніхто не перадаў ніякай перадачы, бо ніхто нічога пра нас ня ведаў.

Завялі нас у цягнік з вагонамі, прадназначанымі для перавозу вязьняў. Народу было многа. Веры загадалі сесць з сынамі на верхняй паліцы, на якой фактычна сядзець ня можна было, бо вельмі мала месца і галава ў столь упіралася. Трэба было ўвесь час ляжаць. І дзіця мусіла ляжаць. Славік плакаў, бо было вельмі гарача, а ён ляжаў мокры, ня мела Вера, у што яго перавіць. Карміла Вера яго грудзьдзю, але гэта нязручна было рабіць ўсыяж у ляжачай позе. У дарозе давалі сухія сухары і ваду. На вярху задыхаліся ды ў ва ўсім вагоне было душна. А Славік плакаў і плакаў, хацеў на паветра.

У такіх умовах даехалі да Масквы. Там нас завязьлі ў перасылачную турму на Бутырках, мяне зь Верай разлучылі, але на гарачыя просьбы Веры пасьля дня ці двух нас злучылі. Пакуль я была адна, мела магчымасьць убачыць, у якіх жахлівых умовах знаходзіліся праз цэлы дзень вязьні ў пачакальні. Шчасьлівай пачулася я, калі мяне прывялі да Веры. Яна сядзела ў камеры, вызначанай для матак з малымі дзяцьмі. Тут магла я забаўляцца з Славікам, які ў тым часе быў вельмі пацешным хлопчыкам. Не абмінуў яго ўвагай ніводны надзірацель, які правяраў камеру. Падышоўшы да Славіка, мусіў абавязкова ўзяць яго на рукі. Меў хлопчык белыя валаскі, блакітныя вялікія вочы і рэгулярныя рысы твару. Акрамя таго, што нарадзіўся ў турме, і адразу пась-

ля нараджэньня выглядаў, як малы старычок, бо ўвесь быў паморшчаны, але дзякуючы, што Вера мела многа малака, ён прыйшоў да сябе. Маючы сем месяцаў, быў вялікім, ружовенькім, прыгожым хлопчыкам. (Родзячы яго Вера, тры дні мучалася, муселі рабіць царскі разрэз, і лекары ня мелі надзеі на яе жыццё).

Былі мы ў Маскве цэлы тыдзень разам. Марылі аб тым, каб паслалі нас у адно і тое самае месца. Разам мы даехалі з Масквы ў Горкі. Пасьля прыезду туды, пагналі нас у лазню, забіраючы рэчы ў пражарку. У гэтай пражарцы зусім спалілі Верынае каракулевае футра. Але ня гэта было для нас найважнейшае. Многа нэрваў каштавала нам лазня, у якую мусілі ісьці разам са Славікам. Лазня была так перапоўнена, што не было дзе прытуліцца, а мы мелі з сабою дзіця. Паставілі нас пад халодны душ. Было поўна дыму і пары. Славік увесь час плакаў, а мы разам зь ім, бо прадчувалі нешта кепскае. Пасьля лазні нас разлучылі. Веру з сынам павялі ў адну турму, а мяне ў другую. Веру яшчэ раз павялі са Славікам у лазню, аб гэтым яна мне расказывала, калі мы спаткаліся ў Будславе. Больш мы не ўбачыліся зь ёй. Яе накіравалі ў Казахстан, а мяне ў Іркуцкую вобласць. Некалькі дзён сядзела я яшчэ ў Горкім. Пасьля лазні была моцна прастуджаная. Мела вялікі цяжар на грудзях, ня мела чым дыхаць. Быў закладзены нос і горла. Павысілася тэмпература. У камеры было столькі народу, што нельга павярнуцца. Да таго-ж ад Менска не пераставала балець галава.

Пакуль даехала я ў Іркуцкую вобласць затрымлівалася ў многіх гарадах і перасылачных турмах. Усюды поўна было народу. Ехалі жанчыны і мужчыны, палітычныя вязьні і крымінальныя, людзі навукі і злодзеі. Памешаныя былі ўсе разам. На нарах не

хапала месца. Ехалі цягніком таварным цэлымі месяцамі, дзьверы былі замкнутыя. Адкрываліся, калі прыносілі есьці. У вагоне былі толькі жанчыны. Са мною ехала многа масквічак, жонак вялікіх ураднікаў. Былі гэта багата апранутыя жанчыны і пачувалі сябе лепшымі, чым іншыя. Яны пазанімаўлі лепшыя месцы на нарах і зручна спалі ў той час, як многія ноч і дзень сядзелі скорчыўшыся на мокрай падлозе вагона. Сама я мела месца да спаньня сярод грузінак. Гледзячы, як мучацца іншыя на зямлі, я ноччу ўставала і ўступала сваё месца каторай-небудзь жанчыне з падлогі. Гэтым нажыла ворагаў сярод грузінак, бо, устаючы, часта іх разбуджвала. Між намі было найбольш украінак. Астатнія розных нацыянальнасьцей. Мела я з сабою пару прыгожых рэчаў, асабліва быў прыгожы шляфрок японскі, які адразу падгледзілі блатныя і паставілі мяне абакрасьці.

У Маскве далі мне целагрэйку, бо з сабою мела я толькі летнія рэчы. І верх, і падшыўка целагрэйкі былі такія брудныя, што ня можна было пазнаць, які яна мела калісьць коляр. На адой з перасылак, памяншая я свой новы, шыты ў Бэрліне касцюм на паліто, бо было ўжо холадна. Хусткі цёплай у мяне не было. Калі мяне арыштавалі ў Варшаве, я пасьпела ўзяць з шафу п. Тірбах світар, штаны, ручнік і закапанскія капцы, пакінула распіску на гэтыя рэчы з тым, каб яна ў Бэрліне ўзяла нешта для сябе з маіх пакінутых там рэчаў. Прапала я бы зусім, каб гэтага ня мела.

Калі мы прыехалі ў Іркуцкую вобласць, быў такі вялікі мороз, што адразу некалькі жанчын адмарозілі сабе насы.

Накіравалі мяне ў Тайшэцкія лягеры, Іркуцкай вобласці, недалёка да возера Байкал. Прывялі нас у барак, перапоўнены вязьнямі. Пасярэдзіне яго стаяла печка. Далі

месца на нарах, на якіх ляжаў сяннік, набіты саломай, і марны коц. Падушкі ніякай не было і ня бачыла я яе аж да вызваленьня. Было амаль цёмна. Барак асьвятляла маленькая лямпа-капцілка. Дрыжала я ад холаду і заснуць не магла. За парадкам у барак глядзела днявальная. Яна печку па-ліла, мыла падлогу. На нач баракі замыкалі. Увесь лягер быў абгарожаны высокім пло-там з нацягнутым зверху дротам, а ў кутах стаялі вышкі для вартуўнікаў.

На другі дзень далі нам вопратку: брудныя, палатаныя старыя бушлаты, ватныя таксама старыя штаны, шапкі на галаву і валенкі — кожны розны. Адзін быў высокі і шэры, другі цёмны і кароткі. Адзін замалы, а другі завялікі. Бялізну казённую таксама далі і ручнік. Вывелі нас перад баракам і пастроілі ў пяцёркі. Новая вопратка так нас змяніла, што нікога пазнаць ня было можна. Раптам чую, нейкая жанчына кліча мяне па імені. Пытаюся, як вы мяне пазналі, а яна адказвае — па паяску. Бушлат свой перавязлала я паяском ад шляфрока.

Раней чым мы выйшлі на працу, пасьнедалі ў лягернай сталоўцы: халоднай задымленай, цёмнай, перапоўненай парай. Далі нам кавалачак хлеба і суп аўсяны. Такі суп елі мы тры разы дзённа. Як-жа надакучыла мне гэтая аўсянка!

Вывелі нас на дарогу адкідаць сьнег. Мороз быў такі вялікі, што сьлёзы замерзалі, мерз нос. Стараліся нос завязаць хустачкай, але яна роабілася жорсктая і замерзала ад дыханьня.

У бараках пераважала ўкраінская мова. Мужчын у нашым лягеры не было. Усе мужчынскія працы выконвалі жанчыны.

Далі мне першую катэгорыю, г.зн. залічылі да найсильнейшых, і паслалі на лесапавал. Трапіла я на калону 9, якая ня мела

вады. Прывозілі ваду з ракі, адлеглай 12 км ад лягера. Спецыяльныя брыгады дзень і ноч разбівалі лёд, які прывозілі ў лягер, тапілі і на такой вадзе варылі стравы, бралі ў лазню, мылі бялізну, і г.д. Можна сабе ўявіць, як цяжка было здабыць кубачак вады, калі хацелася піць. Тапілі і пілі сьнег. Вельмі доўгі час я ня мела лыжкі і суп піла зь міскі, а калі была якая каша ці бульба, то ела скарынкай ад хлеба.

Пачала я хадзіць у лес звальваць вялізарныя сосны, пілаваць іх і ладаваць на машыны. Выходзілі на працу пяцёркамі, акружаныя вартуўнікамі і сабакамі. У лесе прызначалі межы, якія ня мелі мы права пераступіць. Адночы сказаў вартуўнік адной з брыгадзіраў пайсьці і прынесці нейкае дрэва, што ляжала на вызначанай мяжой. Калі яна падыйшла да гэтай мяжы, ён выстраліў і забіў яе. Пасьля сказаў, што яна ўцякала. Куды хто мог уцячы марозам у тайзе, перапоўненай звярамі? Здаралася, што хто-небудзь спрабаваў уцячы. Заразжа такога лавілі і расстрэльвалі. Нам часта чыталі прыказы аб расстрэле за пабег.

Брыгадзірамі нашымі былі крыміналісты-забойцы або зладзейкі. Ня любілі яны палітычных вязьняў і мелі тут аказію над імі пазьдзекавацца.

Мне было асабліва цяжка, бо я была хворая, а сама ня ведала якую хваробу маю. У мяне вельмі часта балела галава і наогул, я чулася слаба. Трэба-ж было дараўняць фізычна моцным украінкам ці латышкам, якія прызвычаліся з дзяцінства выконваць мужчынскія працы. Як аказалася некалькі гадоў пазьней, я была хворая гіпертаніяй — мела вельмі высокі ціск крыві. Нікому не прыйшло ў галаву зьмерыць мне ціск крыві, а я сама пра такую хваробу і ня чула. Маіх скаргаў на боль галавы ніхто ня слухаў. Ня выканаўшы нормы, я даставала менш чым

іншыя хлеба ці цукру. Бригадзіры ўсцяж на мяне крычалі. Бывала, ледзь дабяруся да нар сваіх пасьяла работы, толькі выцягнуся на сеньніку, каб адпачыць, як тут прылятае бригадзір і загадвае ісьці на разгрузку вагонаў. Часта паднімалі нас да гэтай работы ноччу. Трэба мяхі насіць, якія я не магла скрануць з месца. Ізноў на мяне крычэлі і страшылі карцарам. Схудала я, высахла, зрабілася непадобная да сябе. Аднага дня распух мне нос, зрабіўся чырвоны і ўсе казалі, што гэта рожа. Вось і пайшла я ў санчасьць прасіць звальнення з працы. Прыходжу і пытаюся: «Ці я магу ісьці на працу марозам з такім носам?» А мне медсястра латышка Петэрсон адказвае: «Вы же носом работатъ не будете». Тэмпэратура таксама была ў мяне павышаная. Але ўсё роўна я пайшла працаваць. Мела я пазьней нарыў у вуху, павышаную тэмпэратуру і сільную галаўную боль. Усю ноч не спала ад болю, а раніцою пайшла прасіць звальнення. Не далі. Сколькі разоў мела я запаленьне вуха, цякло зь яго, але ў лягеры не было ларынголога і з работы не звальнялі. Толькі медсястра, навіўшы на палачку ваты пхала яе ў вуха і так прачышчала. Пасьля такога «лячэньня» я стала вельмі кепска чуць. Сказала я сабе, што паміраць буду, а ў санчасьць больш не пайду, і больш ніколі ня буду прасіць звальнення.

Працягвала я далей валіць лес, карчаваць яго і адкідваць сьнег. Працавалі мы без адпачынку, без ніякіх сьвят. Працавалі і на Каляды, і на Вялікдзень. За невыкананьне нормы памяншалі порцыю хлеба. Мушу тут сказаць, што і пры нармальнай порцыі адчувала заўсёды голад.

Аднойчы мне зусім не далі хлеба. Стаю я каля печкі і ўздыхаю. Божа, божа, да чаго я дайшла, што і хлеба мне не хапае. Калі я пачала маліцца, гляджу, падыходзіць да

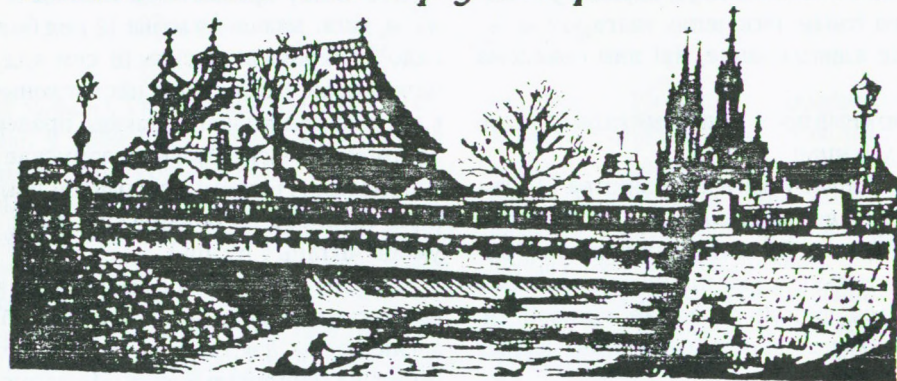
мяне адна руская жанчына зь Ленінграда, Надзея Іванаўна Цімафеева і дае сваю пайку хлеба, кажучы: «Я слыхала, што вы на штрафном, так возьміце мою пайку». Не хацела я браць, але яна ўпіхнула сілай. Добрая была жанчына. У часе блякады Ленінграда страціла яна адзінага сына. Пасылак яна не атрымлівала.

У лягеры я вельмі многа малілася. Старалася дружыць зь людзьмі, якія глыбока верылі ў Бога.

Падтрымлівала мяне на духу Зофія Эйсмонт, масквічка, якая была паўполька, паўфранцузжанка. Сядзела яна за рэлігійныя перакананьні. Па прафэсыі была піяністка. Жанчына вельмі інтэлігентная, мудрая, начытаная. Умела вельмі прыгожа гаварыць. І сама яна была прыгожая, вельмі зграбная, высокая. Мела вялікія блакітныя вочы, густыя чорныя расьніцы, рэгулярныя рысы твару і чорныя валасы. Сядзела яна другі тэрмін. Як толькі мне становілася цяжка на сэрцы, я бегла да яе і знаходзіла супакой. Такой-жа добрай была і яе прыяцелька Кузьняцова. Яна была зь Ленінграда, і таксама сядзела за веру.

На дзевятай калоне я не была доўга. Прыехала лекарская камісія і залічыла мяне да кволых. Перавялі тады мяне ў другі лягер на «адпачынак». Адпачывалі мы, ходзячы два разы да абеду ў лес пад дровы і два разы пасьяла абеду. Ішлі мы ў адну старану 3 км. У лесе пілавалі дровы, бралі калодкі на плечы і зь імі вярталіся ў лягер. Дзённа праходзілі 24 км. Я хадзіла ў пары з старэйшай украінкай, настаўніцай рускай літаратуры. Цэлыя вершаваныя творы яна ведала на памяць. Па дарозе яна іх мне дэкламавала і рабіла даклады зь літаратуры. Ад яе я многае навучылася і пачула цікавага. Яна была таксама вельмі прыгожая. Паходзіла зь Кіева.

Віленскія беларусы расказваюць...

Сьвятлана Белая

1 лютага Віленскай Беларускай Гімназіі споўнілася 75-гадоў. Лёс гэтай адной з найважнейшых беларускіх устаноў, якая адыграла вялікае значэньне ў росьце самасьведомасьці беларускага народу, падобны на лёс іншых беларускіх істытуцыяў.

Віленская Беларуска Гімназія была трэцяй нацыянальнаю беларускаю гімназіяй пасьяла Слуцкай і Будслаўскай, але лёс ейны аказаўся больш шчаслівейшы, чым лёс цэлага шэрагу пазьнейшых беларускіх гімназіяў, як Наваградзкая, Дзьвінская, Люцынская, Маладэчынская, Рыская, якія былі хутка зачынены ўрадамі.

Ідэя стварэньня гэтай першай у Вільні беларускай сярэдняй школы зарадзілася ў душы Івана Луцкевіча. Ён быў ня толькі яе арганізатарам і духоўным бацькам, але і выкладчыкам, выхавацелем моладзі, прыкладам для настаўнікаў і вучняў. Нажаль, хвароба і прадчасная сьмерць не далі ў поўнай меры рэалізаваць ягоныя задумы. Але тое, што ён сумеў зрабіць для гімназіі, настаўнікаў і вучняў, тыя асновы, якія ён паспеў заклаць, сталі пачаткам добрых традыцыяў Віленскай Беларускай Гімназіі.

Сьрдзіна 20—пачатак 30 гадоў прыпадае на пэрыяд росквіту гімназіі. У гэты час тут выкладалі М. Гарэцкі, І. Дварчанін, А. Луцкевіч, кс. Адам Станкевіч, А. Нэканда-Трэпка, М. Ільяшкewіч, А. Астроўскі й інш. Гэта былі надзвычайныя людзі. Усе былыя віленскія гімназісты, зь якімі мне давялося гутарыць: др. Вітаўт Тумаш, Раіса Галяк, Вольга Сяднёва, сёстры Ірэна і Людвіка Будзькі з захапленьнем апавядалі пра сваіх самаахвярных настаўнікаў і сяброў. Яны прыгадвалі аб сьвяткаваньні 25 Сакавіка і слускага паўстаньня, расказвалі пра гімназісцкі хор і тэатральныя пастаноўкі. Памяць вяртала да тых незабыўных часоў, калі восеньню і вясной гімназісты хадзілі ўсёй школай за горад на прагулку, маршыруючы пад гукі аркестры. Прыгадвалі, што трэцяя паўза паміж лекцыямі была заўсёды вельмі доўгай: 20-30 хвілін, таму у час яе грала аркестра, а гімназісты танцавалі.

Успамінаў сьветлых, як сама маладосьць, было шмат. Але галоўнае, і гэта падкрэсьлівалася ў кожнай гутарцы, Віленская Беларуска Гімназія стала для ўсіх

іх сапраўднай школай жыцця. Гімназія загартавала іх на далейшую барацьбу, накіравала на той нялёгкі шлях змагароў за беларускае адраджэнне, які яны сьведома выбралі.

Трывожныя прадсаракавыя гады ўнеслі змены у жыццё гімназіі.

Справа беларускага школьніцтва ў Польскай дзяржаве пагаршалася з кожным годам. У 1938 г. з 7 беларускіх гімназіяў засталася толькі адна Віленская, каторая зьяўлялася філіяй польскае гімназіі ім. Ю. Славацкага, заціснутай ў цёмныя і цесныя куткі.

Беларуская Гімназія між тым прыцягвала да сябе кандыдатаў з усіх бакоў. У 1939 г. кандыдатаў у першую клясу было больш у два разы, чымсё было прынята.

«Што чакае Віленскую Беларускую Гімназію з боку школьных уладаў нам ня ведама, — пісаў зацікаўлены чытач Я.Н. у №12 часопіса «Шлях моладзі» за 1938 г. — Хочам аднак пры гэтым сцвердзіць факт што ў Dzienniku Urzędowym Kuratorium Okregu Szkolnego Wilenskiego №6-7 з дня 1.IV. 1938 у афіцыйным урадавым адзеле: «Арганізацыя школаў» (бач. 205) у сьпісе віленскіх гімназіяў на 1938-39 гг. Беларуская Гімназіі чамусьці няма. Няма так-жа гімназіяў польскіх ім. Ю. Славацкага й ім. А. Міцкевіча, якія месцяцца разам у тым-жа самым будынку, што і гімназія беларуская. Не падана, праўда, так-жа, якая гімназія ў Вільні будзе першая, ёсьць толькі нумары гімназіяў: II, III, і IV. Значыць гімназіяў: беларускай, ім. Ю. Славацкага, ім. А. Міцкевіча, яшчэ ня вырашаны і мусіць тут будучы нейкія рэформы».

Захавалася цікавая аб'ява, аб тым, што 17 чэрвеня 1939 г. адбудуцца ўступныя экзамены ў Віленскую Беларускую Дзяржаўную Гімназію.

Варункі прыёму:

У 1 клясу прыймаюцца хлопцы й дзяўчаты, якія: маюць ня менш 12 і ня больш 16 гадоў і кончылі шэсьць ці сем аддзелаў пачатковай школы. Пры паступленьні ў 1 клясу кандыдаты(кі) здаюць праверачны экзамен з польскае мовы, беларускае мовы, матэматыкі, гісторыі, геаграфіі й прыроды, (Пры экзамене зь беларускае мовы трэба ўмець чытаць і пісаць).

Да заявы трэба далучыць метрыку, школьнае пасьведчаньне, пасьведчаньне аб прышчэпе воспы, дэклярацыя аб тым, што кандыдат па нацыянальнасьці — Беларус...»

Прыналежнасьць да Беларусаў і была, як соль на раны, для польскіх урадаўцаў, якія хацелі любой цаной закрыць Беларускую Гімназію. Лёс аднак распарадзіўся інакш.

Гімназія не прыпыніла сваёй дзейнасьці і ў час вайны. У пачатку лютага 1944 г., на сьвяткаваньні 25-годзьдзя гімназіі сабраліся былыя выпускнікі і настаўнікі. Адзначэньне юбілею было сьціплым, але сьвяточным. Былі бачныя вынікі працы гімназіі. 25 гадоў працы далі магчымасьць Віленскай Беларускай Гімназіі выпусьціць з сваіх сьценаў цэлы шэраг глыбока сьвядомых беларускіх дзеячоў, паэтаў і настаўнікаў, якія самааддана працавалі ва ўсіх кутках Беларусі, а таксама па-за яе межамі, усюды праводзячы традыцыі сваёй Alma Mater і ўсюды пакідаючы жывы сьлед таго нацыянальнага духу і сьвядомасьці, якія запалілі ў іх душах іхнія настаўнікі.

З прыходам савецкіх войскаў у Вільню Віленская Беларуская Гімназія была закрыта. Гімназія аднавіла сваю дзейнасьць ў 1993 г., каб і надалей працягваць добрыя традыцыі па выхаваньню беларускай нацыянальна-сьвядомай моладзі, якія былі закладзены беларускімі патрыётамі 75 год таму назад.

Віленскія Беларуская Гімназія

Людвіка Бяленіс

Ірэна Пануцэвіч

Мы пайшлі ў 1 кляс Віленскай Беларускай Гімназіі ў 1920 годзе. Ірэна, якая ўжо скончыла пачатковую школу, была адразу залічына ў першы кляс, а Людвіка і Часлаў прыняты ў падрыхтоўчы кляс. Мы толькі што пераехалі з Расеі ў Вільню і пасяліліся, як і многія беларусы, што вярнуліся пасля бежанства на Бацькаўшчыну, на вул. Віленскай 12. Беларусы жылі ў гэтым доме адной дружнай сям'ёй. У адным панадворку з намі кватэравалі Тарашкевіч і ягоная пляменьніца. (Калі Тарашкевіч браў шлюб у касцёле сьв. Мікалая і кс. Адам Станкевіч вянчаў маладых, усе дзеці з нашага панадворку хадзілі глядзець вянчаньне). Тут-жа, у нашым будынку працавала друкарня, вялася вялікая арганізацыйная праца па аб'яднаньню беларусаў.

Ірэна, найстарэйшая сястра, упершыню пайшла ў школу ў Пецябурзе. У гэтым годзе нашая сям'я апынулася ў часе першай сусьветнай вайны ў сувязі з эвакуацыяй фірмы, дзе працаваў бацька. Часлаў, хаця быў вельмі малы, таксама пасьпеў «пазнаць навукі». Ён пайшоў у школу, ня ўмеючы яшчэ добра хадзіць. Калі маці была занята і ня мела з кім пакінуць брата, то на дапамогу прыходзіў знаёмы настаўнік, які браў з сабой Часлава ў школу, у кляс, дзе выкладаў свой прадмет.

Віленская Беларуская Гімназія была надзвычайная гімназія. Мы зразумелі гэта ўжо пазьней, калі самі сталі выкладаць у Будслаўскай школе й адчулі, якая адказнасьць кладзецца на выхавацеляў моладзі.

У гімназіі перш за ўсё нас здзівілі

настаўнікі. Гэта былі надзвычайна самаахвярныя людзі. Дзякуючы ім, многія дзеці, асабліва з далніх беларускіх вёсак, атрымалі мажлівасьць вучыцца. (Вучоба была дарагая, а матэрыяльны стан многіх навучэнцаў быў вельмі дрэнны).

З настаўнікаў, якія выкладалі ў нас у гімназіі, трэба вылучыць Максіма Гарэцкага. Наш бацька сябраваў зь ім і часта хадзіў на кватэру пісьменьніка, дзе зьбіраліся літаратары. Жонка Гарэцкага Леаніла выкладала ў першапачатковых клясах. Яна была першай настаўніцай Людвікі і запомнілася дабрынёй і шчырасьцю. Алена Сакалова вучыла беларускай мове. Была яна вельмі прыгожая і ўмела зацікавіць сваім прадметам.

Антон Нэканда-Рэпка выкладаў фізыку. На сваіх занятках ён стараўся даць як мага болей практычных ведаў. Вучыў хлопцаў, як зрабіць лыжы, як лепш навастрыць канькі. Часта ён браў вучняў на розныя выстаўкі. Памытаем выстаўку, дзе дэманстравалася гісторыя разьвіцьця радыё. Выстаўка пакінула надзвычайнае ўражаньне, бо мы пачылі, з чаго пачыналася радыё, якія пасьпехі былі зроблены на працягу некалькі гадоў.

Настаўнікі выкладалі ня толькі на лекцыях, але і па-за імі. Пасьля заняткаў і абеду яны зноў прыходзілі ў гімназію і працягвалі займацца з вучнямі. Віленская Беларуская Гімназія працавала з ранку да вечара. Калі нехта хацеў чаму-небудзь навучыцца, ён заўсёды меў такую мажлівасьць. Настаўнікі мяняліся, але пераважная боль-

шасьць зь іх заставалася і выкладала гадамі. Клясы былі перапоўненыя, таму было некалькі паралельных клясаў.

Першыя гады ў гімназіі былі складаныя. Не хапала падручнікаў. Памятаем, як настаўнік матэматыкі Астроўскі раздаў вучням па пару лістоў з падручніка па арыфметыцы ў расейскай мове і папрасіў, каб кожны вучань пераклаў свае бачынкi. Так, калектыўна, з дапамогай вучняў і настаўнікаў зьявіўся ў Віленскай Беларускай Гімназіі свой беларускі падручнік арыфметыкі. Цікавы успамін пакінуў мастак Драздовіч, які выкладаў мастацтва. Ён быў сапраўдным падзьвіжнікам: езьдзіў па вёсках, рабіў замалёўкі вясковых хатаў, будынкаў, краявідаў. Мастак быццам-бы адчуваў, што пройдзе яшчэ нямнога часу, і гэтыя мясціны захаваюцца толькі на яго малюнках. Аднойчы ён намалюваў сьвіран, вельмі надзвычайны, і Людвіка, пад ўражаньнем пабачанага намалювала свой варыянт. Драздовіч, эьдзіўлены, схапіў малюнак і панёс яго паказаць бацьку, кажучы, што Людвіка мусіць адводзіць больш часу для маляваньня. Бацька, які сам быў вельмі здольны да мастацтва, падтрымаў Драздовіча. Мы сталі браць прыватныя лекцыі ў мастака, але яны працягваліся нядоўга. Пад уплывам бацькі Людвіка пачала распісываць вялікодныя яйкі. Мастаку Сяргіевічу вельмі падабаліся вузоры, і ён часамі прасіў, каб мы падаравалі яму яйка. Адно яйка, зробленае пад Вялікдзень, было асабліва памятным бацьку. На адной старане быў малюнак і надпіс «Хрыстос Уваскрэс!», а на другім баку: «Уваскрэсьне Беларусь!». Бацька прымусіў Людвіку занесці гэтае яйка да Антона Луцкевіча, які зьмясьціў яго сярод экспанатаў Беларускага музэя імя І.Луцкевіча. (Пасьля мы пабачылі ў адной кніжцы, выдадзенай у БССР, Людвіка-

вае яйка. Другая старана, з надпісам «Уваскрэсьне Беларусь!», была неяк прыкрыта, было бачна толькі «Уваскрэсьне». А ў прозьвішчы аўтаркі была памылка, замест Будчанка, як клікалі Людвіку ўвесь час у Вільні, стаяла прозьвішча Будченко.)

Віленская Беларуска-Гімназія ня мела тых датацыяў, якія даваліся польскім ўрадам для польскіх гімназіяў. Толькі аднойчы з Амэрыкі для вучняў была даслана спэцыяльная харчовая дапамога. Адзін раз на дзень у перапынку паміж 2 і 3 урокамі ў сталовай давалі белыя смачныя булкі і какао. Пазьней амэрыканская дэлегацыя наведвала гімназію. Памятаем, што мы вельмі хваляваліся па поведзе прыняцьця. Настаўнікі загадалі кожнаму з нас зрабіць амэрыканскі сыяжок, а мы ня ведалі дакладна, колькі чырвоных, а колькі белых палос мае сыяг. Нажаль, пасля гэтага візыту дапамога хутка скончылася. І маткі некаторых гімназістаў заарганізавалі буфет, куды па чарзе прыносілі печыва і прадавалі яго.

У гімназіі працавала многа гурткоў. Калі хто з настаўнікаў валодаў нейкім мастацтвам або меў спэцыяльныя веды ў танцах, балеце, музыцы, стараўся нам дапамагчы. Жонка Астроўскага Антаніна выкладала вышываньне. Ад яе і мы навучыліся вышываць. Вышывалі ня толькі рэчы штодзённага ўжытку, але і канцэртныя блузкі (на белым фоне блакітныя васількі), у якіх выступалі разам з хорам, якім кіраваў Рыгор Шырма. Рэпертуар хору быў поўнасьцю беларускім, народным. Таксама Шырма навучыў нас царкоўным Калядкам. Час ад часу мы выступалі з канцэртамі: у гімназіі, ва ўнівэрсытэце. Людвіка дапамагала перапісваць ноты. Шырма жыў нейкі час у панадворку гімназіі. І яму было вельмі зручна прыходзіць да нас на рэпэтыцыі. У гімназіі была вялікая заля са сцэнай. На

сцэне стаяла фартэп'яна. На вялікім перапынку мы прыходзілі сюды і музіцыравалі. Таксама тут, раніцою мы рабілі пад музыку чімнастыку. У гімназіі час ад часу ставіліся пастаноўкі. Артыстамі былі ня толькі вучні, але і іх бацькі, а таксама студэнты. Памятаем, як нашая маці выконвала ролю Агаты ў спэтаклі «Паўлінка». Акрамя нашай маці ў гэтым спэтаклі прымалі ўдзел яшчэ 2 ці тры старэйшыя жанчыны. Людвіка таксама прымала ўдзел у спэтаклях. Першы раз гэта была дзіцячая пастаноўка, пра хлопчыка, які пайшоў у лес і заблудзіўся. Хлопчык прылёг пад дрэвам і заснуў, а вакол яго праходзілі цікавыя жывёлы і кветкі. Пачыналася пастаноўка словамі:

Мы карлікі-гномы,

Мы дзеці духоў.

Жывём у гущы чары,

Пад ценню дубоў.

Першая роля Людвікі была вельмі малая, яна была кветкай, затое ў другой пастаноўцы «Пакой у найме» яна выконвала ролю галоўнай гераіні. Гэта была вясёлая пастаноўка, аб тым, як па памылцы адзін і той-жа пакой быў здадзены гаспадыняй і гаспадаром хаты розным людзям: спачатку студэнтцы, а пасьля студэнту. І прыгоды, выкліканыя гэтай памылкай, і ўсе непаразуменьні здаваліся вельмі сьмешнымі і гумарыстычнымі.

Пасьля заняткаў, мы ішлі да хаты абадаць, а затым зноў прыходзілі ў гімназію. Хлопцы сьпяшаліся на гімнастычную пляцоўку, дзе гулялі ў спартовыя гульні, а мы ішлі на розныя заняткі і гурткі.

Зь нецярпеньнем усе чакалі вечарынаў, якія праходзілі ў гімназіі. На вечарыны запрашаліся ня толькі гімназісты, але ўсе жадаючыя. Загадзя друкавалі праграмкі, якія прадавалі перад пачаткам вечарыны. Часамі, у залежнасьці, які кляс рыхтаваў

вечарыну, перад пачаткам танцаў паказвалася прастаноўка. На танцы вучні прыходзілі звычайна ў гімназіскай форме: дзяўчаты ў сіняй спадніцы з складкамі і сіняй блузцы з белым каўнерчыкам, але без чорнага фартушка, які насілі толькі на заняткі. Трэба сказаць, што ня ўсе вучні мелі формы. Тыя бацькі, што ня мелі грошаў, апрааналі сваіх дзяцей, у што маглі. Тое самое датычыцца і гімназісцкіх шапак, якія мелі ня ўсе гімназісты. Гімназісцкая шапка была шэрая, з казырком або без яго. Наперадзе быў бел-чырвона-белы трохкутнік і вышытыя літары ВБГ.

У гімназіі, пачынаючы зь першых гадоў яе існаваньня адзначалі дзень 25 Сакавіка, але ў першыя гады гэта было вельмі сьціплае сьвяткаваньне. Мы хадзілі маліцца ў беларускія сьвятыні. Праваслаўныя ішлі ў царкву, каталікі—у касьцёл, гэбрэі—у сынагогу. У гімназіі не было моцнага рэлігійнага падзелу, які склаўся на эміграцыі. З гадамі сьвяткаваньні 25 Сакавіка набылі мацнейшы размах, але з паступовым наступам палякаў на ўсё беларускае, сьвяткаваньні зноў сталі больш цішэйшымі.

(Працяг будзе)

Мы пісалі ўжо пра Галубка, што ён вучыўся дзетолькі можна як мастак-пейзажыст і як артыст, калі наездамі бываў у Маскве ці Ленінградзе. Яму не падабаўся Меерхольд тым, што ён як рэжысёр спрощаваў сэнс п'есаў Астроўскага, даводзячы іх да абсурду.

У п'есе «Лес» не было ніякіх дэкарацыяў, ніякіх падвесных заднікаў. Сцэна стаяла пустая, як шалупайка ад яйка. Між тым, на фанэрнай скрыне з прыступкамі сядзелі Аркашка ды Несчасліўцаў— лавілі рыбу. Ні вудаў, а ні іншых прыналежнасцей у гэтых рыбакоў не было. Адною толькі мімікай ды жэстамі дасягалася ўражанне лоўлі. Быццам-бы жывы вялікі лешч трапляўся ў руках Аркашкі. Трымалася п'еса толькі таму, што выканаўцамі роляў былі знакамітыя артысты, якія быццам трымалі экзамен перад журы ў тэатральным інстытуце, дзе без ніякіх прыладаў трэба «сыграць роль» заўзятага рыбака. Калі мы глядзелі гэты спектакль з Галубком, ён увесь час ірваўся пакінуць глядзельную залу і бегчы дадому, гаворачы: «Што гэта за відовішча, калі глядзець няма чаго».

У той час існавала шмат якіх тэатральных гурткоў. Былі «Сіняя блуза», «Трам»— тэатр рабочай моладзі. Тады-ж узьніклі канцэртныя ансамблі, групы эстрадных і цыркавых артыстаў. Усё гэтае рушыла з Працяг. Пачатак у № 5(5)-9(19), 5(25)-9(29)

цэнтру на ўскраіны, не мінаючы шматлікіх мястэчкаў. Нейкія куплетысты, чачотачнікі, асілкі, гіпнацізёры і фокусьнікі выступалі перад пачаткам кінафільмаў. Тое самое было і ў літаратуры. З'явіліся розныя імажэністы, акемісты ў Беларусі таксама

ўзьніклі «Узвышша» і «Маладняк».

Гэтыя літаратурныя згуртаваньні ня толькі адстойвалі свае пазыцыі, але яшчэ і вялі барацьбу з тымі згуртаваньнямі ці з асобнымі пісьменьнікамі, якія не спавядалі ідэі сваіх супраціўнікаў.

Так было і з Галубком, якога «крытыкавалі» за меладрамнасць, адсутнасць у ягонай драматургіі наватарства, быццам-бы ён не разумеў сучаснасці і цягнуў назад, губляў рэвалюцыйнасць у кожным сваім творы.

Неяк пад ціскам маладнякоўцаў на Галубка, ён, прыйшоўшы дамоў са сходу, ускрыкнуў: «Маладняк, каб ты ня ўзрос!» А між тым, праз нейкі час ён падаў заяву, каб яго прынялі ў гэтае літаратурнае згуртаваньне:

«У Мінскую філію Усебеларускага літаратурнага згуртаваньня.

Маладняк.

Заява

Галубка Уладзіслава Іосіфавіча.

Лічыў-бы за вялікі гонар быць маладня-

коўцам—прашу залічыць мяне ў склад сяброў гэтага згуртаваньня.

1.10. 1926 г.

Ул.Галубок».

Што прынудзіла Галубка ў свае 44 гады зрабіцца маладнякоўцам, цяжка здагадацца, ён-жа ўсё роўна быў рэвалюцыйнерам у сваёй творчасці. Але трэба было каб і вонкава ён лічыўся у шэрагу наватараў, каб усім было бачна, што ён падзяляе свае думкі з маладнякоўцамі і пагэтаму крочыць разам зь імі ў шарэнгах згуртаваньня.

У выяўленчым мастацтве тых часоў было тое самое, што і ў літаратуры. Кубізм і супратэматызм разам з натуралізмам. Розныя групыкі нахштальт «белая роза» ў Маскве, АХР і ОМАХР, розныя нацыянальныя згуртаваньні, а ў Беларусі РОМБ. Што гэта было паказальнікам вольнасці мастацтва, ніхто не аспрэчваў, наадварот, мы зараз дзівімся, што ў Беларусі быў Пэн і Шагал, Рушчыц і Сяргіевіч, Дучыц і Севрук, Малевіч і Кандзінскі, Мініні і Фогт, Волаў і Эндэ і шмат іншых, хто быў на працілеглых пазыцыях. Але гэтая шматлікая палітра фарбаў толькі садзейнічала разьвіццю мастацтва характа, пошука ў выразнасці ў нацыянальных мастацтвах.

Вядома, што такі стан мастацтва ў краіне ніяк не задавальняў партыю бальшавікоў. Ёй было патрэбна кіраваць ідэялёгіяй, а калі яе няма, дык трэба разагнаць існуючыя вольныя саюзы, згуртаваньні, групыкі і стварыць адзіны Саюз савецкіх мастакоў, як ідэялягічную арганізацыю. Савецкія мастакі павінны былі забыцца, што кожны зь іх належа да сваёй нацыі. Рэалізм павінен быў стаць сацыялістычным, а яшчэ лепей, каб ён быў да таго і партыйным.

Так у 1932 г. заклаўся Саюз савецкіх мастакоў. З гэтага часу мастацтва пачало

гінуць. Праз мастацтва ішоў уплыў на стварэньне новай ідэялёгіі. Гвалтоўна навязвалася мастакам нешта такое, што ня мела ніякага дачынення да асобы мастака. Усім мастакам, розным па сваёй сутнасці ў гэтым харакце мастацтва, прапаноўвалася нейкая адзіная тэорыя, якая на практыцы не сумяшчалася з мастацтвам, але добра кантралявалася «хто з намі, а хто супроць нас».

Сацыялістычны рэалізм тлумачыўся, быццам-бы проста. «Нацыянальная форма і сацыялістычнае па зьместу» мастацтва забясьпечвае ўвогуле ўсю канцэцыю ў тэорыі, а таксама і ў практыцы. Мастацтва павінна быць ваяўнічым, стаяць на баку інтарэсаў пралетарыяту за сацыяльную справядлівасьць. А што датычылася формы, дык тут цяжка было зразумець у чым павінна заключацца нацыянальнасць гэтай духоўнай пазыцыі. Гэтая катэгорыя адносіцца да пачуцьцяў, якіх так многа, як многа мастакоў, якія маюць свой густ, свой сьветапогляд. Што-ж атрымалася? Дый тое, што застаўся толькі сацыялістычны зьмест без самага мастацтва. Сродкі выяўленьня засталіся слабыя, няздольныя данесьці да гледача сутнасць характа.

Такім чынам, форма ёсьць галоўнае ў мастацтве. Той мастак, які валодае формай, валодае майстэрствам, таму падпарадкоўваецца і зьмест сам па сабе. Вось чаму творы мастака «фармаліста», які распрацоўвае форму, глядзяцца і без назвы. Адно спалучэньне фарбаў ёсьць ужо і зьмест, які выклікае ў гледача пачуцьці далёкага мінулага дзяцінства ці нейкіх перажытых (гледачом) падзеяў.

Цікава было-б паглядзець, як меркаваў Галубок аб стане выяўленчага мастацтва сёньня, калі мы адмовіліся ад сацрэалізму, ад партыйнасці ў мастацтве? Сам ён,

мастак сцэны, жэстаў, рухаў, фарбаў, слова, быў мастаком характава. І гэтае характава ён імкнуўся данесці да сваіх глядачоў. Мне прыгадваюцца расказы Галубка аб ягоных гастролях у раёне, цэнтрам якіх лічылася мястэчка Шацк.

Да самога мястэчка належылі дзве даволі вялікія вёскі. Так што глядачоў хапала як па ўзросту, так і па роду заняткаў. А па сацыяльнаму стану, дык каго толькі там ні было, бо НЭП быў у той час у разгары. У мястэчку былі дзве сынагогі, адна царква, разбураны броварны завод, сямігодка ў панскім маёнтку. Нардом размяшчаўся ў былым доме тутэйшага сьвятара. У вялікім драўляным доме змяшчаліся райком партыі, райваенком ды іншыя ўстановы раённага цэнтра. Навакол рыначнай плошчы цясьніліся крамы, цырульні, пякарня, магазін сельпо і чайная.

Народны дом—гэта і бібліятэка, і гледзельная заля са сцэнай і раялем, і два пакойчыкі па-за сцэнай. Электрычнасьці ў мястэчку не было, памешканьне асьвятлялі вялікія газавыя лампы. Зімой ці ўлетку сюды кожны тыдзень наязджалі гастралёры з Менску, рознага роду «артысты» эстрады—куплецкісты ці музыкі з маленькім гармонікамі. Выступалі і асілкі, якія лягалі спіной на дошку з цвікамі і запрашалі добраахвотнікаў з залі пахадзіць па іх. Выступалі і такія, што складалі вершы ў адно імгненьне—са словаў глядачоў або падстаўных асоб, якія выкрывалі з залі нейкія словы. Атрымоўвалася нешта накшталт: «Возьмите примус, сварите цинус...»

І нічым нельга было спыніць тую брудную плынь, бо над гэтымі «майстрам сцэны» не было ніякага кантролю. Нават кіналенты, што прывозілі кінаперасоўкі, не адпавядалі запатрабаваньням сяла ці мястэчка. Паказ карцінаў «Сюркуф гроза морей»

ці «Жизнь за жизнь» або «Поцелуй Мери Пикфорд» дыктаваўся камерцыйнымі інтарэсамі, які былі не на апошнім месцы пры НЭПе.

Але вось рапотноўна на ўсіх бачных месцах Шацка зьяўляліся адмыслова зробленыя афішы, якія запрашалі жыхароў гораду і навакольных вёсак наведаць Нардом, дзе адбудуцца спэтаклі і канцэрты вядомай трупы пад загадам Ул.Галубка. І усё нібы ажывала ў мэстэчку. Глума чылася ўсё вельмі проста: тэатр ня першы раз прыехаў у гэты раён. Зноў чуецца родная мова, чыстыя народныя сьпевы. А пра спэтаклі і казаць няма чаго—вастрыня канфлікта, яснасьць фіналу... Гледачы захоплены дынамікай дзеі, яна хутка становіцца на бок пакрыўджанага, на бок праўды. І ўсё гэта так адпавядае таму жыцьцю, што яшчэ нядаўна было ў тым месцы, у таго пана, ці ў той вёсцы.

Галубок ведаў вёску і сялян. Гэта ня дзіўна, бо ішло ўсё гэта ад маці, ад яе родзічаў, што жылі на вёсцы. Галубок часта бываў на вёсцы, а яго назіральнасьць і здольнасьць заўважаць усё цікавае потым становілася матэрыялам у драмах і камедыях. І зыходзячы з гэтага, мы не памылімся, калі назавём Галубка сялянскім драматургам. Аднак ня трэба забывацца, што ўсе тыя намаганьні і турботы Галубка аб добрай сялянскай драматургіі не праходзілі гладка. Знаходзіліся крытыкі, што бесцэлі яго за меладраматызм, за несучаснасьць формы драматургіі. Мелкія уколы і паклёпы перарасталі ўсё ў большыя. І гэта ў нямайлаі ступэні паўплывало на далейшы лёс Галубка.

Як мы ўжо казалі, лёс Галубка быў вельмі няпростым. Поўная загадка ягоная сьмерць і месца пахаваньня. Доўгі час мы мелі толькі наступныя паведамленьні ад ураду:

Верховный суд БССР

гор. Минск, БССР

29 августа 1957 г. №5-10

Справка

Дело по обвинению Голубка Владислава Иосифовича 1882 года рождения пересмотрено Верховным Судом БССР 26 августа 1957 г.

Постановление от 22 сентября 1937 г. в отношении Голубок Владислава Иосифовича отменено и дело производство прекращено за отсутствием состава преступления.

Гербовая печать

Верховного суда БССР

и.о. ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ВЕРХОВНОГО СУДА БССР

подпись К.Абушкевич

Копия

Белорусская Советская Социалистическая Республика

Свидетельство о смерти

1—ПЯ №072392

Гр. Голубок Владислав Иосифович умер 7 марта 1942 года (тысяча девятьсот сорок второго). Причина смерти гипертония о чем в книге записей актов гражданского состояния о смерти 1957 года декабря месяца 23 числа произведена соответствующая запись за №152 место смерти (не указано)

место регистрации Гомель. Гор. ЗАГС

Дата выдачи 23 января 1958 г.

Заведующий бюро записей актов гражданского состояния

подпись

Гербовая печать Бюро ЗАГС города Гомеля

И вось нядаўна, дзякуючы намаганьнямі многіх людзей, а асабліва кампазітара І. Лучанка, удалося знайсці дакумэнт, які зьмяшчаем ніжэй. На сёньня, гэта найбольш праўдзівая інфармацыя аб часе і месцы расстрэлу народнага артыста Беларусі У. Галубка.

ВЫПИСКА

=====

из копии протокола № 32 заседания Комиссии НКВД и Прокуратуры СССР от 22 сентября 1937 г.

С л у ш а л и :

Постановили:

37. ГОЛУБОК

Владислав Иосифович

Расстрелять.

Приговор проведен в исполнение 28 сентября 1937 г. в гор. Минске

В е р н о : СТАРШИЙ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДОТДЕЛА КГБ ПРИ СМ БССР — м а й о р

(Ташук)

ЗГукі бацькаўчыны

Памяці Галубка

Святлана Менская

Запросіны на вечарыну

Перад арыштам яму сьніўся адзін і той-жа сон. Бяскрайні палетак, блакітнае неба і маленькае сыцяжынка, што вядзе няведама куды. Ён ляціць над гэтай прыгожай зямлёй, бо ведае, што там, за небасхілам, там дзе неба сустракаецца з залатым жытам, яго чакае маці. Ён чуе яе ціхі голас.

*Галубок, мой Голуб, Галубок
Дзе-ж лятаў і дзе бываў, мой мілы?
Што ты бачыў у краі чужым?
І чаму вярнуўся нешчасьлівы?
Так, бываў я маці далеко,
Бачыў тэатр прыгожы, сцэну, нівы...
Толькі крок адзін, але ён веў...
Куды сыноч?*

Да чужой, няведамай магілы.

Маці зьнікала і замест яе ён бачыў нейкі агромісты катлан, і ў ім людзі, людзі, людзі... Ён узіраўся ў іх твары, хацеў знайсці маці, а замест яе бачыў сябе.

Уладзіслаў Галубок ня ведаў, што свой апошні прытулак ён знойдзе на Курапацкай зямлі. Сёння, дзякуючы старанням многіх людзей, мы вядаем і дакладную дату ягонай сьмерці—28 верасьня 1937. Аб жыцьці і сьмерці гэтага дзівоснага чалавека, першага народнага артыста Беларусі, драматурга, рэжысёра, мастака і вялася гаворка на дабрачынным вечары памяці Галубка, які адбыўся 25 лютага 1994 у Доме афіцэраў.

У арганізацыі гэтай вечарыны прынялі ўдзел творчыя саюзы Рэспублікі Беларусь, грамадзка-асьветніцкі клуб «Спадчына», таварыста ЛІМК, міністэрства абароны нашай рэспублікі.

У фэе Дома афіцэраў былі зьмешчаны творы беларускіх мастакоў, прысьвечаныя Галубку, фотаздымкі і рэдкія прыжыццёвыя выданьні Галубка з калекцыі мастака Яўгена Ціхановіча. Тут-жа праводзіўся збор ахвяраваньняў на помнік Уладзіслава Галубка. Помнік, якога, на жаль, няма не ў Менску, дзе жыў народны артыст, не ў Гомелі, дзе, у 1932 годзе атрымаў месца прапіскі ягоны тэатр.

Гучала музыка. Шчырыя беларускія мэлоды ў выканьні Уладзіміра Пузыні й ягонага сына пераносілі ўсіх у атмасфэру Беларускага дзяржаўнага вандроўнага тэатру пад кіраўніцтвам Уладзіслава Галубка, калі перад пачаткам яго спэктакляў заўсёды выступалі музыкі трупы. Музыканты ня толькі настрайвалі глядачоў на тэатральны лад, але вучылі іх не забывацца бацькоўскіх традыцыяў, не адракацца ад матчынай мовы, любіць і шанаваць Бацькаўшчыну. І гэтыя урокі любові да Беларусі працягваліся, пашыраліся ў час спэктаклю.

Добрачынная вечарына пачылася з прагляду фрагментаў фільму «Першы народны... Уладзіслаў Галубок». Тэлепрэм'ера гэтага фільму адбылася 21 травня 1988 г. Як узгадвае ў сваіх успамінах Яўген Ціхановіч, ад самага Галубка ў тэлеперадачы засталася ня шмат. «Атрымалася, што Галубка не расстралялі, а ён памёр свай сьмерцю. Быццам-бы і не рабілі вобыску ў Доме спэцыялістаў, дзе жыла сям'я Галубка. І не разганалі, выкарчавалі БДТ-3, як гняздо нацыянал-дэмакратаў ці шпіёнаў (словы Т.Шашалевіч аб гэтым таксама скасавалі ў

перадачы), бо ім кіраваў вораг народу Галубок. «Выстрыглі» зь перадачы і мае словы аб тым, што ў дзень арышту Галубка ў Гомелі прывезлі мастака Сімкоўскага ў НКВД і прымусілі яго зафарбоўваць прозьвішча Галубка пад кожным краявідам, якія былі зьняты з экспазыцыі ў фэе тэатра. Я гаварыў, што з тых краявідаў засталася ўсяго чатыры, і зараз Міністэрства культуры ніяк ня можа перадаць іх літаратурнаму музэю ў Менску, які збірае ўсё зробленае Галубком, як мастаком, так і драматургам.»

Фрагменты фільму вярталі нас да тых часоў, калі Галубок натхненна і самааддана працаваў з сваёй групай. Дзякуючы Галубокскаму таленту знаходзіць нават у самых глухіх беларускіх вёсачках здольных людзей і рабіць зь іх сапраўдных артыстаў, калектыў трупы быў на рэдкасьць моцным Граў на скрыпцы ў трупе Галубка і бацька кампазітара Ігара Лучанка. Галубок рабіў усё мажлівае, ня толькі, каб выявіць талент народных майстраў, музыкаў, акцэраў, але пасля і разьвіць яго, даць мажлівасьць для далейшага творчага росту. Аб тым, які гэта быў незвычайны чалавек і якім суровым стаўся ягоны лёс, — аб гэтым казалі на вечары кампазітар Ігар Лучанок і пісьменьнік Сяргей Грахоўскі. З патрыятычнай прамовай выступіў таксама старшыня грамадзка-асьветніцкага клуба «Спадчына» Анатоль Белы.

І як вянок на магілу першага народнага артыста, стаў канцэрт, у якім разам зь спэвакамі Беларусі: Анатолем Ярмоленка і групай «Сябры», Віктарам Вуячычам, Уладзімірам Палупанавым, Галінай Смолька, Аляксеем Ісаевым, Віктарам Пакудзюком сыпавалі артысты з Расеі—Людміла Талкунова і з Украіны—Валянтын Зяркевіч.

Сапраўдным сюрпрызам для глядачоў

стала выступленне студэнтаў Беларускага ўніверсітэту культуры, якія падрыхтавалі сцэну з спектакля Галубка. Вяртаньне да Галубкоўскай клясыкі сёньня, у наш складаны час, гэта яшчэ адно сьведчаньне аб неўміручасьці Уладзіслава Галубка.

І яшчэ адна дэталі. Праглядаючы фрагменты кінафільма, з рэдкімі здымкамі Галубкоўскай трупы пад час гастроляў, успомніўся ліст дэлегатаў батрацкага зьезда Галубку пасля паказу спектакля ў у Бягомлі Ліст быў надрукаваны ў газеце «Голас Беларуса» за 25 верасьня 1925 года.

«Наш наказ табе, братка! Няма таго батрака ў нашым раёне, які не знаў-б тваіх твораў, якія так многа кажуць аб батрацкім жыцьці. Можа іх, хто не знае, бо яны далёкія ім, але-ж ты, братка, сумеў улавіць яго і дадаў яму пекнату, выліваючы на сцэне. Можа ты і не быў батраком, але-ж

ты батрак запраўскі. Батрак, бо ты з намі ў сваіх думках. Мы шчыра дзякуем табе! Жыві з сваёй трупаю і будзі батрацкую сьвядомасьць!»

У знак пашаны і любові да Галубка, сяляне падарылі яму лапці. Сьціплы дар батракоў быў незабыўным падарункам для Галубка. Прайшлі годы і нашчадкі, у гонар павагі і любові да першага беларускага народнага артыста, у памяць драматурга і настаўніка правялі гэтую першую афіцыйна-ўрачыстую вечарыну памяці. Вечарына, якая, як думаецца пакладзе пачатак сапраўднаму вяртаньню беларусаў да духоўнай спадчыны Уладзіслава Галубка, да сьветлага духу ягоных твораў, якія вучаць нас, берагчы сваю Бацькаўшчыну, каб ніколі боль на нашай зямлі не пралілася «Бязвінная кроў», каб ніколі ў Беларусі, «Праменьчык шчасьця» ня быў затушаны «Душагубам».

У часе канцэрту. Зьлева народны артыст Беларусі Віктар Вуячыч, справа кампазітар Ігар Лучанок.

Кожны народ у сваёй гісторыі мае такія падзеі, якія не пазначаны чырвоным колерам у календары, але ёсьць этапамі на шляху разьвіцьця нацыі. Ад іх пачаліся зьмены ў нацыянальным усьведамленьні рэчаіснасьцяў, у нацыянальнай самасьвядомасьці. Даты гэтыя ня ёсьць такія велічныя, як, напрыклад, 1863 г.—выданьне «Мужыцкай праўды» К. Каліноўскім або 1906 г.—выхад газеты «Наша ніва». Аднак пры ўсёй сваёй непрыкметнасьці, яны паказальнікі зьменаў у жыцьці. Такой ёсьць і гэта сыціплая дата — 1984 год, год калі зарадзіўся Менскі грамадзка-асьветніцкі клюб «Спадчына».

У чым знамянальнасьць гэтай даты?

Клюб «Спадчына» дае нам адлік пачатку правядзеньня ў Беларусі легальнай асьветніцкай працы па выхаваньню моладзі, па гартаваньню дзеячоў Адраджэньня. Калі-б усю тую энергію і баевы запал, які быў у спадчынцаў перадаць іншым дзесяткам сотняў беларусаў і сваечасова накіраваць

у бок змаганьня за умацаваньне незалежнасьці Беларусі, накіраваць на далейшае паглыбленьне сваёй нацыянальнай культуры,—дык якімі-ж моцнымі былі-б мы зараз! І як высока стаяла-б сёньня нацыянальная беларуская культура і дзяржава!

Несумненна, у будучыні гісторыя клюбу «Спадчына» зьверне ўвагу гісторыкаў і дасьледчыкаў. 1984-1994 гады — гэта цэлы пэрыяд у гісторыі нашай Бацькаўшчыны, на працягу якога Беларусь ад усясьлянай камуністычнай дыктатуры падступова пераходзіць да дэмакратыі. Як у гэтых умовах дзейнічалі незалежныя грамадзкія арганізацыі, як яны змагаліся з старой сытэмай — усё гэта мусіць вывучацца, бо барацьба яшчэ не закончана.

Прапануем вашай увазе храналёгію жыцьця клюбу «Спадчына», складзеную яе старшынёй Анатолям Белым. У ёй у інфармацыйнай форме адлюстравана гісторыя жыцьця беларускіх змагароў з 1984 па 1994 год.

Храналёгія культурна-асьветніцкага жыцця клубу «Спадчына»

Гісторыя клубу «Спадчына» сваімі каранямі ухадзіць у сакавік 1984 году. Так, 10 гадоў назад выканкам Партызанскага раённага Савета народных дэпутатаў г. Менска прыняў, нарэшце, рашэнне аб перадачы нежылога памешкання па вул. Мендзялеева 3 клубу «Спадчына».

21 сакавіка 1984 г. у «Настаўніцкай газце» за №28 было надрукавана паведамленне, што пры ЖЭС-23 Партызанскага раёна адкрываецца клуб «Спадчына», у якім будуць праходзіць заняткі, сустрэчы з мастакамі, даследчыкамі гісторыі і культуры рэспублікі. Пры гэтым адзначалася,

што «Спадчына» запрашае ўсіх жадаючых.

Нежылое памешканне, якое выдзяліў ЖЭС—23 для клубу, было зусім непрыдатнае для прыёму наведвальнікаў. Рамонт двух пакояў заняў багата часу, бо ўсё прыходзілася рабіць самім. Калі апошнія будаўнічыя працы, нарэшце, скончыліся, была падрыхтавана экспазыцыя выстаўкі «Сыны зямлі беларускай» з калекцыі старшыні клубу Анатоля Белага. На маленькай плошчы было размешчана больш за 300 мастацкіх твораў жывапісу, графікі, скульптуры і прыкладнога мастацтва.

Клуб яшчэ ня быў афіцыйна адкрыты,

20 лютага 1985 г. Адкрыццё клубу «Спадчына»
Злева направа. мастакі Мікола Назарчук, Генрых Ціхановіч (унук Ул. Галубка), старшыня клубу «Спадчына» Анатоль Белы, народны пісьменьнік Беларусі Янка Брыль, мастак Мікола Купава, мастак і мастацтвазнавец Віктар Шматаў

але інфармацыя аб ім пачала распаўсюджвацца ў Менску. Пэўна, што гэтаму ў невялікай ступені паспрыяла выстаўка «Медальернае мастацтва Беларусі (з калекцыі старшыні клубу «Спадчына» А. Белага)», якая адкрылася 21 чэрвеня 1984 г. у Палацы культуры Белсаўпрофа. Выстаўка, прысьвечаная даволі маладому беларускаму медальернаму мастацтву, праводзілася ў рэспубліцы ўпершыню. На ёй было прадстаўлена звыш за 180 твораў медальернага мастацтва рэспублікі.

20 лютага 1985 году адбылося адкрыццё клубу «Спадчына» ў памешканні па вул. Мендзялеева, 3. Адкрыццё было ўрачыстае. Невялікія пакоі клубу не маглі змясціць усіх жадаючых. І гэта зразумела. Упершыню ў рэспубліцы адкрываўся клуб, які ставіў сваёй мэтай вяртанне нашай гісторыі і памяці, забытых імёнаў беларускага народу і адраджэнне сапраўднай гістарычнай праўды.

6 ліпеня на радзіме Янкі Купалы каля в. Вязінка клуб «Спадчына» правёў Купальле.

28 верасня перад школьнікамі сярэдняй школы №133 і таксама перад сябрамі клубу «Спадчына» выступаў мастацтвазнаўца і калекцыянер народнай творчасці Яўген Сахута. Тэма даклада: «Праблемы збору і захавання народнага мастацтва».

15 кастрычніка перад школьнікамі сярэдняй школы № 133 і сябрамі клубу выступіў мастацтвазнаўца Міхась Баразна. Тэма рэферата: «Народнае мастацтва Беларусі».

23 кастрычніка—сустрэча з навуковым

супрацоўнікам інстытута філалогіі і права АН БССР Алегам Бембелем. Тэма гутаркі: «Роля мовы ў культурным жыцці Беларусі». На вечары было праведзена анкеціраванне і адбыўся збор матэрыялаў. Некаторыя з якіх увайшлі ў даволі вядомую кнігу аўтара. Адметнасьцю вечара было і тое, што тэлебачанне зрабіла інтэрв'ю як са старшынёй клубу, так і з Алегам Бембелем, дзе ставіліся пытанні аб ролі клуба ў культурным жыцці горада.

26 кастрычніка клуб «Спадчына» наведлі слухачы Рэспубліканскай камсамольскай школы пры ЦК ЛКСМБ. Перад наведвальнікамі выступіў старшыня клубу А. Белы на тэму: «Работа з моладзёду па месцы хыхарства—адна з неабходных частак фарміравання яе навуковага сьветапогляду». Правядзёны падобных лекцыяў для будучай партыйнай элітай быў адным з спосабаў захаваць клуб, які ў горадзе пачаў набыць вядомасць як клуб нацыяналістаў.

13 лістапада перад сябрамі клубу выступіла дырэктар літаратурнага музея Максіма Багдановіча Тамара Кароткая. Яе паведамленне было на тэму: «Дзейнасць навуковых супрацоўнікаў па стварэнню музея Максіма Багдановіча».

27 лістапада—сустрэча сяброў клубу з пісьменьнікамі і гісторыкам Кастусём Тарасавым—аўтарам кнігі «Памяць аб легендах».

11 сьнежня—сустрэча з музыказнаўцам, супрацоўнікам рэдакцыі музычная праграма беларускага тэлебачання Людмілай Макаранка. Тэма гаворкі: «Беларуская старая музыка. Канты, Полацкі сшытак».

Слухачы мелі мачымасьць праслухаць запісы гэтых твораў.

13 сьнежня—упершыню ў Беларусі ў памяшканьні галоўнага корпусу Белдзяржуніверсытэта адчынілася выстаўка да 500-годзьдзя Францішка Скарыны (з калекцыі старшыні клюбу «Спадчына» А. Белага). Удзел у адкрыцьці выстаўкі бралі паэт Алег Лойка, пісьменьнік Алесь Петрашкевіч, перакладчык, паэт Язэп Семязон, дасьледчык Адам Мальдзіс, мастацтвазнаўца і мастак Віктар Шматаў. На выстаўцы было прадстаўлена звыш 70 графічных аркушаў беларускіх мастакоў, прысьвечаных беларускаму першадрукару. Выстаўка працягвалася да сьнежня 1988 г. Адтуль яна перамясьцілася ў памешканьне Беларускай Савецкай Энцыклапедыі імя Пятруся Броўкі, дзе экспанавалася да траўня 1986 г. Усе яе экспанаты, а таксама значная частка калекцыі, якія па тэхнічных прычынах не маглі быць выстаўлены на выстаўцы, былі сфатаграфаваны для будучага энцыклапедычнага даведніка «Францыск Скарына», які рыхтаваўся у гэты час у выдавецтве БСЭ імя П. Броўкі.

25 сьнежня — адбылася сустрэча з загадчыкам кафедры гісторыі СССР і БССР доктарам гістарычных навук, прафэсарам інстытута культуры Анатолям Грыцкевічам. Тэма выступленьня: «Беларускае служывае саслоўе сялян «выбранцы».

29 сьнежня—вечар, прысьвечаны 500-годзьдзю Францішку Скарыне, арганізаваны для азнаямленьня іарданскага студэнцкага зямляцтва з жыцьцёвым і творчым шляхам беларускага першадрукара. З дакладам на тэму выступіла сябра клюбу «Спадчына» Сьвятлана Белая.

1986 год

3 студзеня—сустрэча зь пісьменьнікам Беларусі, загадчыкам сэктара гісторыі дакастрычніцкага пэрыяду інстытута літаратуры імя Якуба Коласа АН БССР Адамам Мальдзісам. Тэма выступленьня «Задачы вывучэньня гісторыі беларускай літаратуры і культуры».

22 студзеня—сустрэча зь пісьменьнікам і дасьледчыкам гісторыі беларускай літаратуры Генадзем Кісялёвым. Тэма выступленьня «Пошукі аўтарства ананімных паэм «Анеіда навыварат», «Тарас на Парнасе».

У сувязі з набліжэньнем 150-годзьдзя з дня нараджэньня Кастуся Каліноўскага і 125-годзьдзя паўстаньня 1863 г. было прынята рашэньне зрабіць зварот сяброў клюбу «Спадчына» у ЦК КПБ, Саўмін, Вярхоўны Савет БССР, ва ўсе творчыя саюзы, грамадзкія арганізацыі рэспублікі з заклікам аб ушанаваньні памяці К. Каліноўскага і стварэньня музэя героям паўстаньня 1863 г., а таксама перавыданьні твораў К. Каліноўскага.

5 лютага—сустрэча з прафэсарам гісторыі права Белдзяржуніверсытэта Язэпам Юхо. Тэма выступленьня: «Раньнекласавыя фэўдальныя аб'яднаньні на тэрыторыі Беларусі і Кіеўскай Русі. Стварэньне Вялікага княства Літоўскага. Статут Вялікага княства Літоўскага».

19 лютага—сустрэча з гісторыкам культуры Генадзем Каханоўскім. Тэма выступленьня: «Калекцыі культурных каштоўнасьцей у Беларусі ў XIX ст (Радзівілы, Тышкевічы, Жыркевіч, Плятэр, Кіркор, Іван Луцкевіч і інш.) Іх лёс, праблемы вяртаньня, пошукі». Напрыканцы выступленьня Ге-

надзю Каханоўскаму была ўручана грамата клюбу «Спадчына» за плённы клопат аб спадчыне. Граматы таксама былі ўручаны Аўгену Гучку і Галіне Прыме як самым актыўным сябрам клюбу.

Пасьля паседжаньня быў зачытаны канчатковы варыянт звароту аб ушанаваньні 150-х угодкаў з дня нараджэньня К. Каліноўскага і 125-годзьдзя з дня паўстаньня 1863 г. у Беларусі. Абмеркавалі і вырашалі, што ўсе жадаючыя могуць паставіць свой подпіс пад зваротам. Было надрукавана 16 зваротаў. Пры падліку аказалася, што адзін з экзэмпляраў «зьнік» (Пасьля ён апынуўся ў ворганах КДБ). Усе лісты былі накіраваны

па назначэньню. Толькі 26 верасьня 1986 г. у «Ліме» быў надрукаваны гэты зварот.

12 сакавіка—сустрэча зь беларуска-польскім паэтам, загадчыкам кафедры беларускай літаратуры Варшаўскага ўнівэрсытэта Алесем Баршчэўскім (Барскім). Тэма выступленьня «Беларускі культурна-асьветніцкі рух у Польшчы».

У часе выступленьня быў зроблены перапынак, каб пабачыць па тэлебачаньню перадачу Уладзіміра Содаля «Роднае слова».

19 сакавіка—сустрэча з доктарам гістарычных навук, загадчыкам сэктара архэо-

Выступленьне перад сябрамі клюба Алесь Барскага. Сядзяць Генадзь Тумаш (зьлева) і Анатоль Бель

лёгіі Інстытута гісторыі АН БССР Юрыям Шты-хавым. Тэма выступлення «Менск у сьвят-ле новых архэалягічных дасьледаваньняў».

2 красавіка—сустрэча з гісторыкам беларускай старажытнасьці Міколам Ермаловічам. Цікавасьць да выступленьня апаль-нага ў тыя часы гісторыка М. Ермаловіча была надзвычай вялікай. У клуб прыйшло звыш 100 чалавек. Людзі стаялі ня толькі ў залі, але і ў калідоры, і фоталабараторыі. На вечар інкогніта прыйшла загадчык аддэ-ла прапаганды й агітацыі Менскага ГК КПБ Ядзьвіга Юферава (праз некаторы час яна стане вядомай у сувязі зь ейным загадам воінам-афганцам пабіць беларускіх дзяцей, якія 21 красавіка гукалі вясну ў Траецкім прадмесьці).

На вечары прысутнічаў вядомы гісторык Анатоль Грыцкевіч, які пасля заканчэньня выступленьня Міколы Ермаловіча зрабіў заяву, ён, Анатоль Грыцкевіч, у сваіх лек-цыях для студэнтаў карыстаецца той-жа канцэпцыяй, што і шаноўны Мікола Іванавіч. Але калі апошні распавядаў пра старажыт-ную Беларусь каля двух гадзінаў, то Ана-толь Пятровіч мусіць уклаўся ў 20 хвілін, бо студэнцкая праграма не дазваляе выка-рыстаць больш часу. І яшчэ, калі Анатоль Пятровіч зьяўляецца доктарам і прафэсарам, то Мікола Іванавіч павінен быць акадэмікам.

Праз некалькі дзён Аўген Гучок, пад уражаньнем выступленьня М. Ермаловіча ў клубе «Спадчына» напісаў верш.

*У сутарэньні, у «Спадчыне» Белага
Няма дзе яблыку упасьці.*

«Што тут сьядзю?—пытаю нясмела.

«Сёньня сустрэча —бы шчасьце.

Тут сёньня Мікола Іванавіч

Аповяд вядзе гістарычны;

Гартае мінуўшчыну нанава—

Дорыць настрой крынічны...

*...У век панаваньня антыдэй,
Суцэльнай хлусьні і падману
Ці многа, радзіма, у цябе дзяцей,
Што служыць табе аддана?*

А яшчэ праз каторы час Юферава за-прасіла старшыню клубу «Спадчына» да сябе ў гарком на гутарку. Пры гэтым па-прасіла, каб Анатоль Бель прынес дзеньнікі і ўсе іншыя дакумэнты, зьвязаныя з дзей-насьцю клубу.

Ядвіга Юферава абрушылася з рэзкай крытыкай навуковых канцэпцыяў Міколы Ермаловіча, аб'явіўшы яго прыхільнікам буржуазнага аб'ектывізму і нацыяналізму. А.Беламу дасталося за тое, што ён, як стар-шыня клубу, не даў рашучага адпору ва-рожным выступам нацдэма Міколы Ермало-віча. Дастолася таксама і загадчыку ка-федры гісторыі СССР і БССР інстытута куль-туры прафэсару Анатолю Грыцкевічу (праўда завочна), які замест таго, каб даваць рашучы адпор «*враждебным поползновениям*» адкрыта выступіў у іх падтрымку, чым на-нёс «урон» афіцыйнай гістарычнай навуцы.

Стала зразумелым, гаркам КПБ зрабіў вывад, што ў клубе «Спадчына» фарміруец-ца гняздо нацыяналістаў.

15 красавіка—сустрэча з мастацтва-знаўцам, супрацоўнікам Дзяржаўнага му-зэя БССР, аўтарам арыгінальных кніг-аль-бомаў «Жывапіс Беларусі XII—XVIII стст.», «Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі XII—XVIII». «Пластыка Беларусі XII—XVIII стст.» Надзеяй Высоцкай. Тэма выступленьня «*Старажытная беларуская культура і праблемы яе асваеньня*».

23 красавіка —сустрэча з намесьнікам дзяржаўнага музэя народнай архітэктуры і побыту Мікалаем Лукьянчыкам і загадчы-кам аддзела гэтага музэя Ганнай Фурс.

З ЖЫЦЦЯ ЭМІГРАЦЫІ

Як сьвяткавалі 25 Сакавіка ў Кліўленьдзе

76-я гадавіна 25 Сакавіка адзначалася ў грамадзкім цэнтры «Полацак».

Сьв. Літургія і малебен за беларускі народ адслужыў айцец Міхась Страпко. Пасьля Богаслужбы перайшлі ў вялікую залю. Тут пачалася акадэмія, якую адчыніў і кіраваў старшыня Кліўлендзкага аддзелу БА3А Янка Ханенка. Напачатку ён прывітаў гасьцей беларусаў з Дэтройту: Л.Бакуновіч, К.Мазуру, М.Кумэйшу, якія прыехалі на сьвяткаваньне, а таксама палякаў і украінцаў. Янка Ханенка зачытаў прывітаньні, атрыманыя ад беларускіх арганізацыяў урадавых і эміграцыйных. Азнаёміў прысутных з праклямацыймі губэрнатара штату Агаё, мэраў гарадоў Кліўленда і Стронгсвіл. Затым старшыня акадэміі перадаў слова Міхасю Белямуку, які прачытаў даклад.

—У мінулым годзе беларусы ўрачыста сьвяткавалі ў Менску 75-ю гадавіну БНР,— адзначыў М.Белямук. — У гэтым годзе ўрад Кебіча забараніў шэсьце ад плошчы Незалеж-насьці да помніка Янкі Купалы і правядзеньне акадэміі. Аднак беларускія патрыёты, ня гледзячы на забарону і надвор'е, сабраліся каля помніка Я.Купалы.

М. Белямук падрабязна паведаміў аб выступленьнях на мітынгі каля помніка Я.Купалы, аб сьвяткаваньні рознымі клубамі, партыямі сьвята 25 Сакавіка.

Паколькі ў гэтым годзе супадаюць знамянальныя даты: 480-годзьдзе бітвы пад Воршай і 200-годзьдзе прысягі Андрэя Тадэўша Касьцюшкі, М.Белямук разгледзе ў гэтыя гадавіны й іхняе значэньне для беларускай гісторыі. Дакладчык паведаміў, што «у Менску паўстаў аргкамітэт, у які ўвайшло 27 арганізацыяў, клубаў і таварыстваў, каб адзначыць гадавіну паўстаньня Касьцюшкі, у арміі якога было каля 40 000 ліцвіноў (беларусаў). Сам Касьцюшка паходзіць з Берасьцейшчыны, Кобрынскага раёну. Масква

супраць Касьцюшкі накіравала Аляксандра Сувораву, які крывава задушыў паўстаньне. Сувору атрымаў у Кобрынскім павеце 13 200 сялян. У 59 гарадах Беларусі ягоным імём названы вуліцы, 24 калгасы названы імём Сувораву, у Кобрыне ёсьць музэй Сувораву, у Менску працуе кадэцкая школа імя Сувораву, але ў Беларусі няма ні вуліцы, ні школы, ні музэю Касьцюшкі.

Дня 22 сакавіка 1864 г. а 10.30 раніцы ў Вільні быў павешаны Кастусь Каліноўскі. Імя правадэра паўстаньня да 1984 г. было забаронена ўспамінаць, а пра помнікі, назвы вуліцаў не магло быць і размовы. Сёньня мы адзначаем 130-гадавіну сьмерці К. Каліноўскага.

За 300 год панявольеньня, асабліва за апошнія 70 год камуністычнага панаваньня —гаварыў дакладчык, —пазбавілі нас нашае мінуўшчыны. Моладзі казалі, што мы ня маем сваёй гісторыі, што мы бездзяржаўны народ.

З 1990 г. пачынаецца адраджэнскі ўздым і часопіс «Полацк» падключыўся да нацыянальнага ўсведамлення, да адраджэння беларускай самасвядомасці. У 1864 г. павесілі К. Каліноўскага, але змаганьне не спынілася. 25 Сакавіка 1918 г. беларускія патрыёты выдалі Трэцяю Устаноўчую грамату. Абвешцілі Беларусь незалежнай дзяржавай. Ня спыніць Масква і сёння нашага імкнення, каб Акт 25 Сакавіка быў рэалізаваны ў Беларусі.

Пасля дакладу адбылася мастацкая праграма. Хор «Васількі» пад кіраўніцтвам Вольгі Лукашэвіч падрыхтаваў новы рэпэртаў. Жанчыны праспявалі каля дзесятка песняў. Пасля хору выступілі народныя сьпевакі Валя Пархоменка, Алесь Казак і іх дачка Вольга. Іх праграма была настолькі разнастайная, што патрабуе спецыяльнага артыкула. Прысутныя на залі ня чуліся стомленымі, хаця Валя Пархоменка, Вольга Казак і Алесь Казак давалі канцэрт болей двух гадзінаў.

Спявае Валянтына Пархоменка.

Выступае хор «Васількі»

Андрэй Тадэвуш Касьцюшка

